

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 42 (16990)

2005 ЧЫЛДЫН
АПРЕЛЬ 21,
ЧЕТВЕРГ

Номерни парлагже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 3 рубль.

ХООЙЛУДА ӨСКЕРИЛГЕЛЕР

РФ-тиң Президентизи В.В. Путин “Россия Федерациясында тус чер бот-башкарылганын организастаарының ниити принциптериниң дугайында” Федералдыг хоойлунуң 85 чүүлүнге өскерилгелер кириериниң дугайында” Федералдыг хоойлуга ат салган.

Федералдыг хоойлуга дүүштүр Россия Федерациясының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарынга 2005 чылдың май 31-ге чедир Россия Федерациясының субъектизиниң хоойлузу-биле чаа тургустунган муниципалдыг тургузулганың даргала-

рын оларның бүрүн эргелериниң баштайгы хуусаазында сонгуурунуң чурумун, а ол ышкаш айыттыг-ан албан-дужаалдын тус чер бот-башкарылганын организастаарының структурасын эрге-байдалын доктаадып тургузар эргени тывыскан.

Оон аңгыда Россия Феде-

рациясының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнарынга муниципалдыг районнуң (хоорай округунуң) тус чер чагырга баштыңының албан-дужаалына кандидатураларны шилиир конкурс комиссиязын хевирлеп тургузуп тура, конкурс комиссиязының кежигүннериниң санын муниципалдыг тургузулганың төлээлекчи органының бирги чыыжының томуйлааны кежигүннериниң санынга дең кылдыр керээ езугаар томуйлаар эргени тыпсып турар.

“ШЫН” СОЛУННУҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ ТЫВА ХҮРЕШКЕ ДЕТКИКЧИЛЕРИВИСТИҢ БИРЭЭЗИ

Тыва кижиниң азырал амытаннарын, ивиден өскелерин доозазын хөйү-биле азырап, өстүрүп чоруур Кызыл кожуунуң Эрбек сумузуңда арат Алаш-оол Бүкүлдүрешович Монгушка таварышкан-на улус оон: “Элчигеннериңер кайы хире кыштады?” деп сонургап айтыра бээр. Шынап-ла, республиканың төөгүзүндө онзагай юбилейлиг 2004 чылда РФ-тиң көдээ ажил-агый сайыды Алексей Гордеевтиң аалдап кээп чорааш, үлегерлиг ажил-агыйлыг араттың чайлаанга чедип, ажил-ижи-биле танышкаш, удаваанда белекке чоргузуп бергени ийи элчигени кандыг кыштааныл? Ол дугайын Алаш-оол Бүкүлдүрешович: “Кандыг-даа малдың ажаалда-хавырылдазы эки болза, соок кыш-даа коргунчуг эвес. Элчигеннер эки кыштаан” деп харыылаар.

“МАЛДЫҢ ЧҮЗҮН ААЙЫ-БИЛЕ ЧЕРЛЕ АЖАР МЕН”

Элчиген өөр-өөрү-биле кадартып чоруур мал эвес, ындазында өөзүрүк эвес, арай каржы амытан бооп-тур. Ынчангаш оларны кыжын хой кажаазына аңгылай үзүктөп кажаалап турганнар. Кара биле Бора (элчигеннериниң шолла аттары) чылыг хуннерде өске мал-биле кады оъттап, соокта немелде малчеми, сиген чип кыштаан. Бо хуннерде аалдың оолдары хой кадарып мунуп, чортуп турар.

Соокта малдың күжү үнүп, ниити деңгели суларап баксыраар, арар-дорар, аарыгларга белең алзыр. Ындыг-даа бол, бо кыжын малчының коданьда мал багай эвес кыштаан. Чүгле Алаш-оол Бүкүлдүрешовичиниң-даа эвес, бүдүн Эрбек сумузуңуң малы кышты улуг чидириг чок эрткен деп болур. Амыдыралы кара чажындан мал-биле хин тудуш 70 харлыг хоочун Тывага чоокку 50 чылдар дургузуңда мындыг үргүлчүлээш-кинниг соок кыш турбаанын чу-гаалап ор. Кыжын соок болганы мал ажилына канчаар-даа аажок улуг салдарлыг дээрзи билдингир. Ындыг-даа бол, кыш берге болган деп чүве чүгле белекелден хамааржыр дээрзин демдеглей-дир. Сигенни эң-не сүүзүнүг үезинде кезип ап, тус черниң негелделеринге дүүш-

түр малдың шыдал-быразын барымдаалап, четчир кылдыр белекчеп алыры чугула.

Алаш-оол Бүкүлдүрешович ийи оолдуг. Оглу Радислав — сумо хүрешке Россияның шилиндек командазының кол тренери. Тываның мөгелерин делегей болгаш Европа чемпионнарынга чедиреринге улуг үлүг-хуузуң кирип чоруур кижилерниң бирээзи. Радислав өг-бүлөзи-биле Москвада ажилдап, чурттап чоруур. Ооң өөнүң ишти—диш эмчизи. Алаш-оол Бүкүлдүрешовичиниң өөнүң ишти, оолдарының иези Зоя Норбуевна, бо уругларының Кызыл хоорайда 50 дугаар садының ажил-ижин удуртуп, ында директорлап турар. Улуг оглу Роман база бодунуң ажил-агыйын организастаан.

Мурнунда колхоз-совхоз, суму ажилын багай эвес удуртуп чораан “Күш-ажылдың хоочуну”, “Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы” деп хундүлүг аттарның, хөй санныг медальдарның болгаш хундүлел бижиктериниң эдилекчизи Алаш-оол Монгуш ажы-төлдү ажил-иш улам быжыктырар деп санап чоруур. Аныяк дээн чылдарында республиканың шилиндек командаларына кирип, маргылдааларга киржип шаг болган малчының уйнуу чоокта чаа Сибирь зоназынга элээди оол-

дар аразына шаңналдыг черни элээн. Ооң шаңнаткан белээ — электрилиг хөнээнге кырган-ача шай хайындырып ижи ораын чоргаарал-биле көргүстү. Черчерлерге болган маргылдааларга улуг-бичи тыва спортчуларының Тываның алдаржыдып чоруурунга ол өөрүп, оларга мөгейип, тыва чонунга салым-чаянныг оолдар, кыстарын деткип чоруурун күзээр. Ол чылдың-на май 9-та, Тиелелге хундүнде, “Шын” солуннуң шаңналы дээш эртер чаңчыл болган тыва хүреш маргылдаазының бо чылгы деткикчилериниң бирээзи болуп турар. Деткикчилээң акша дузазын редакцияның агар санынче шилчидипкен. Алаш-оол Бүкүлдүрешовичиниң өг-бүлөзүнүн чоттирдивис.

Малының баш санынга хамаарыштыр айтырымга Тываның билдингир, эрес-кежээ оолдарының бирээзи: “Катым-даа боор кожам мени сан талазы-биле алып турар хире кижжи бо, ыңдыг-даа бол, малдың чүзүнүнүң аайы-биле черле алыспас боор мен. Чүгле элчиген-биле безин чайлыг ажардыр мен ийин” деп баштаканды.

Чойганмаа САТ.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛ-ДУҢ тырттырган чуруу.

Кажан? Кааа? Чүчү?

МИЧ-тер дугайында чаа хоойлу 2006 чылдан бээр көстүп келир

МИЧ-тер дугайында чаа хоойлуну 2006 чылдан аракчотка Күрүне Думазының сайгарылгасынче кириер. Ол дугайын апрель 11-де РФ-тиң Культура яамызының массалыг харылзаалар департаментиниң директору Александр Елехин дыңнаткан.

“Амгы үеде күштүг болуп турар МИЧ-тер дугайында хоойлуда эдер-тудар чүүлдер бар, оларның талазы-биле ажилдап турар бис. Оон аңгыда ук хоойлуда баазалыг нормаларны быжыглаан, оларны кичээңгейге алыры чугула” — деп, А.Елехин чугаалаан.

Бодунуң ээлчээнде культура болгаш массалыг харылзаалар сайыды Александр Соколов эрткен понедельникте эрткен брифингге “чаа хоойлуну амгы хоойлунуң баазазына белекчеп турар” деп айтырды. “Бистиң сорулгавыс болза — хоойлунуң бирги редакциязындан бүгү эң эки чүүлдерни үлегерлеп алыры болгаш ону рынок механизми-биле немээри. Эдилге ажылы маңаа кол тодарадыкчы рольду ойнаар” — деп, сайт чугаалаан.

Интерфакс.

Демисел

уламчылавышаан

“Россияның чаңгыс аай энергетика системалары” РАН-ның чорудуп турары “Честный киловатт” деп аттыг ниити-россия программаның иштинге “Тываэнерго” ААН энергия курлавырларын хоойлуга чөрүштүр ажыглаар, электри энергиязын болгаш электри дериг-херекселдерин оорлаар чоруктарга удур калбак хемчээлдиг демиселди чорударын уламчылап турар.

“Тываэнерго” ААН-ниң энергия садып-сайгарар бүдүрүлгезиниң ажилдакчылары эрге-хоойлу камгалаар органнарының төлээлери-биле кады энергия курлавырларын ажыглааны дээш төлөшпейн турар юридиктиг организациялар болгаш хууда кижилер ортузуңга рейдилерни үргүлчү чорудуп келген. Ындыг рейдилер үезинде хажыдышкыннары илереди, электри оорларына хамаарыштыр актыларны тургузуп турар. Ооң-биле чергелештир “Тываэнерго” ААН-ниң анали-

тиктиг албаннары ак сеткилдиг электри ажыглакчыларын база илередиң турар. Ындыг болза-жок ак сеткилдиг эвес хамаатыларның деңзи караан чаа базып турары хомуданчыг. 2005 чылдың февраль 20-де “Тываэнерго” ААН-ниң ведомстводан дашкаар камгалалының ажилдакчылары бүдүрүлгениң девискээринден өнүг металл оорлаарын оралдажып турган, 1980 чылда төрүттүнген, моон мурнунда шийтирип чораан Степан Иргит дээрзин туткан. Аңаа удур кеземче херээн оттурган болгаш 2005 чылдың апрель 12-де Ш. Белекпенниң даргалааны Кызыл хоорай судунуң шийтири-биле С. Иргит 3 чылга хосталганын казыдып шийтирген, “Тываэнерго” ААН-ге чедирген когаралды оон тыртар кылдыр доктааткан. Оорга удур демисел уламчылавышаан.

“Тываэнерго” ААН-ниң парлалга албаны.

Өшкү дүгүнүң өртээ куду хевээр

Апрель 18-тиң байдалы-биле алырга, республикада малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле бирги одуругну Каа-Хем кожуун ээлеп турар.

Шээр малдың 71,6 хуузу, мыйыстыг бода малдың 78,2 хуузу камгалап алдынган. Сүт-Хөл кожуунуң бүгү хевириниң ажил-агыйларында төрүүр өшкү-хойнуң 67 хуузу оолдапкан. Таңды, Тожу болгаш Эрзин кожууннарда байдал оон улуг дыка ылгал чок. Тес-Хем, Чеди-Хөл, Өвүр, Би-Хемде төрүүр бода малдың чартык кезин төрүпкен.

Республиканың ажил-агыйларында болгаш хуу малдыг чонда бо хуннерде өшкү кыргылдазы чоруп турар. Чамдык кожууннарда саргы көвүдөп турар. “Эйлиг-Хем” күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези 8 тонна өшкү дүгүн кыргып алган. Малчынарны болгаш ажил-агыйларны дүвүредип турар берге айтырылганың бирээзи — өшкү дүгүнүң өртээниң эрткен чылда ышкаш хевээр артканы. Улуг дыка ырак-даа эвес, 2000-2001 чылдарда 1 килограмм өшкү дүгүнүң өртээ 140-150 рубль чедип турган болза, бөгүндө ол 45 рубльде келген. Республикада дүк хүлээп ап турар хуу бүдүрүлгелерге мынчага чаңгыс-даа хөй дүк дужааттынмаан.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДАН

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Таңды кожуун чагыргазының даргазы Сергей Чорбаевич Ондарга оон дунмазы, иштики албаның халажалгада подполковниги Валерий Чорбаевич Ондарның хенертен болгаш элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдылалын илередиң тур.

Тыва Республиканың Чазаның Аппарады база Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязы Таңды кожуун чагыргазының даргазы Сергей Чорбаевич Ондарга оон дунмазы Валерий Чорбаевич Ондарның хенертен мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдылалын илередиң тур.

Республиканың дээди күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагыргаларының аразында удур туржуушкуннарның «оду өөскүл», ол шөлде көскү рольду ойнап эгелзэн «күрүне» ажилдакчылары болгаш бижикчи бир бөлүцүс чоннуң солуну «Шынын», а чамдывыс «сарыг», хуу солуннарның чанында азы оларны долгандыр маңажып, медеглелдер кылып, дүвүрзэн улус бооп турары болгаш калбак материалдар оппозици парлааның-даа арыннарынга хүн бүрүде «чырыткайлаңып» үңүп кээри чажыт эвес апарганын Тываның бөгүңгү амыдыралында «изиг болуушкуннары» хүннүң хайгаарап, дыңнап олар бистиң номчукчуларывыска билдингир болгай.

Ак, Сарыг бажыңнарның аразында удур туржуушкуннарның кажанга чедир уламчылаары черле билдинмес болгаш, ол дээрге айтырыгларның айтырыы апарган. Кайы дашта илдиккеш чыдыпкан бис дээр болза, моң чылдагаанының кол дөзү дээрге Тываның келир чылын хевирлеттинер парламентиңге болгаш 2007 чылда республиканың бүгү күүсекчи дээди эрге-чагыргазын, акша-көпеекти холга алыр кордакчының талалакчыларының хөй болур чоруун болдурбас дээн сорулгаларның бирээзи-дир деп чүгле догааштырары артар.

ХП-ниң депутаттары 2005 чылдың бюджетин бирги номчулгада хүлээп алган деп билдим. Бо берге айтырыг турган черинден шимчеп чорупканы кончуг эки-дир. Хоойлу бодарадыкчылары бюджеттин ийгилиг номчулганының үзүндө боттарының туржун быжыы-биле камгалап, холдарын белени-биле көдүрүп бербезин сонгукчуларга дыңнадып, медеглел кылганнар болгай. Хоойлужудулга палатазының депутаттары көдээ суурларның бөгүн ядыы-түрөңи амыдыралын экижидеринге эргежок чугула, улуг рольду ойнаар ужурулуг, административтиг реформаларның кол өззэн тургузар – көдээниң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының сонгудаларын апрель 17-ден май 29, июнь 19-че азы билдинмес хуусааларже чылдырып турарының чылдагаанының утказын, кол дөзүн билип алыры-биле Хоойлужудулга палатазында депутат К.А. Бичелдей-биле 2005 чылдың апрельде ужуражып чугаалаштым. Профессинал журналистер мезн быжыг туржумну билир боор. Маңаа тайылбыр кылыры артык апаар. Хүннүң чугула темазы тыпкаш, ону шын чамдыдары — мээң сорулгам, хөй-ниитичи даалгам-

дыр. Чүнүң-даа мурнунда херектиң ужуру-чөвүн чугаалап каайн. Журналист кижжи болганымда, нейтралитет үрээр хөңнүм чок. Номчукчу мени шын билип аптар боор деп бүзүредим. Меңээ шын херек!

МЕҢЭЭ ШЫН ХЕРЕК

Бо сөзүглелди чырыкче үндүрүп бээрин дилеп, ону редакцияга чедирген мен. (Авт.)

— 2006 чылдың январь 1-де келир чаа амыдыралдың эң-не чугула болгаш чоокку хонуктарда дарый үзе шийтирилээр ужурулуг айтырыгларның бирээзи – административтиг реформаларның амыг чорудуунга «доора чудук» болуп, «резина» шөйүп, Хоойлужудулга палатазының депутаттары Тываның Чазааның көдээ суурларының Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының сонгудаларын 2005 чылдың апрель 17-де эрттирер деп планын шуут үскеш, чылдырза-чылдырза, (өске вариантылар: май 29-та азы июнь 19-та, аргалыг-ла болза, эртежик эрттирер дээн саналын) ам мырыңай билдинмес хуусааже, октябрь-ноябрь айлар аразынче, чылдырар дээн медегээр барын билир мен, хоойлу бодарадыкчыларының Тываның удуртукчун деткивейин, шуут өжешкеш турупканының чылдагаанының утказы чүдел, Каадыр-оол Алексеевич? – дидим.

— Айтырыңарны шын билдим. Че, харын сонгудаларны май, июнь айларда эрттирип каапкан джик бис. Оон чүү болурул? Чаа сонгуткан депутаттарның аразындан доктаамал үндезинге ажилдаар даргалар тыптып кээр

аа? Оларның шалыңын чүнүң-биле төлээрил, республика бюджетинден ол чарыгдалдарны дуглаарынга ниитизи-биле 20 млн. хире акша негеттиниң кээр, бо бүгү саң-хөө бюджетте айыттынмаан-дыр. Бир эвес сонгудаларны октябрь-ноябрь айлар аразында эрттирер болзувусса, чаа даргаларның шалың акшазын төлээри-биле биске чүгле 4 млн. рубль херек апаар. Бо хире түңнүг акшаны харын тып ап болур бис – деп, Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей меңээ тайылбырлады.

РФ-тиң Үндезин Хоойлузунуң 29 чүүлүн барымдаа кылгаш, парлааның болгаш сөстүн хостуунга даянып алгаш, бо чүүлдү үндезилеп бижээнимни болгаш үстүнде адын, фамилиязын кирип ужурашкан даргамга, номчукчуларга чугаалап каар бодалдыг

Эрге-чагыргаларга хамаарыштыр бодалдар

мен. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының удуртукчуларының болгаш бүгү депутаттарының Тыва Чазактың удуртукчуну-биле ниити дыл тыппайн турарының чылдагааннарының кезик-чамдызының утказын сайгарып көөрүн оралдаштым. Оон түңнели үндүрүп, Тываның хоойлужудулга эрге-чагыргазының ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр үнелел, демдек салып, бодумнуң санал, бодалдарымны номчукчуга бараалгадып, кысказы-биле түңнел орнунга каш сөс.

Хоойлужудулга палатазының 2005 чылдың республика бюджетин хүлээп албайн турарының чылдагааннары элзэн хөй деп билдим. К.А. Бичелдейниң тайылбырындан аңгыда, чижээ, Федералдыг үндүрүг албанының Тывада эргелелиниң начальниги Валерий Оюн, ТР-ниң Саналга палатазының даргазы Валерий Салчак 2005 чылдың бюджетиниң орулгалыг кеззэн ТР-ниң Чазааның эмин эрттир улгатырып каанынга чөпшээрешпейн турар болдулар. А Хоойлужудулга палатазында комитет даргазы А.П. Дамба-Хууракка баштаткан бир бөлүк депутаттар ТР-ниң Саң-хөө яамызының шалыңдан тыртар олча-ажык үндүрүүнүң 70 хуузу республикага, а 30 бор-

бак хуузу муниципалдыг тургузуларга арттырып бээрин бюджетте саналдааны-биле чөпшээрешпзэн болду. Маңаа республиканың дээди ийи эрге-чагыргалары чоннуң амыдырал-чуртталга, ажил-ижиниң хамык кадар болгаш казыырларын «дензилеп» көргөш, маргылдаалыг, нарын айтырыгларының «алдын ортузун» (50х50) тывары күзөңчиг. Сонгукчу кижжи болганымда, депутат бурзу бодунуң округунуң сонгукчуларының санал-оналдарын, үзел-бодалдарын, салган демдектерин барымдаалап, Чазакты деткир болза эки деп күзөлдиг мен. Бистиң депутаттарывыс Тываның бирги удуртукчуну-биле амы-хууда херектиң санажылгазын-даа чоруда бергензиг апаар. Бо хире

чидигленип, Россия деңнелинге үнүп келген чаргы-чаалыларны республиканың үшкү эрге-чагыргазы – суд черлери чүге чогумчалы-биле шийтирилеп берип турбас чүве ирги? Чаргы чарар судьялар, республиканың конституция судьялары деп улустарың кылыр, тудар ажылы ол эвес чүве бе?

Ажыл ажыл болгай. Бо дээрге кижиниң бүгү амыдыралының шимчедикчи күжү, үндезини-дир. «Даг дег караны, довок дег ак базар» дээр болдур ийин. Хоойлу бодарадыкчылары бо эрткен үш чылда шуут ажыл кылбаан дээр бодал, барымдаа менде чок. Чаңгыс чижек. ХП-ниң парламента албанының удуртукчуну, Тываның шыырак журналистериниң бирээзи Чечена Булытованың Тыва телеэкранда чорудуп эгелзэни «Хоойлужудулга эрге-чагыргазы» деп дамчыдылганы дээрге ХП-ниң депутаттарының ажылының, эвээш-биче-даа бол, шимчеп эгелзэниниң херечизи деп билдим.

Депутат К.Б. Бичелдейниң көдээ чурттакчылыг черлериниң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының сонгудаларының хуусааларын октябрь-ноябрь аразынче чылдырар дээн саналынга чөпшээрэжир, каттыжар аргам

чок. Бүгү назынымны көдээге чурттап эрткен болгаш, амгы үениң амыдыралын чүрек, сеткилим таварыштыр эрттирип турар болганымда, бөдүүн кижилерниң бөгүңгү чуртталгазының эң-не кудуку байдалда келгенин билирим аргажок. Республиканың 2005 чылда бюджетин 3 ай дургузунда бадылап чадаштывыс. Көдээ суурларда кижилерниң амыдыраар, чурттаар болгаш өөренир эргелерин кызагдаарга болур чоор бе? Сонгудалар октябрь, ноябрьда эртер болза, ол тус черлерниң бюджетин кажан дөзөвилеп, төлевилелин сайгарар чүве ирги? 2006 чылдың бюджетин 2005 чылдың декабрь айда тургузуп эгелзээрге, херек канчап бүдер боор. Кыш бисти манаар эвес аан. Чаа сонгуткан азы эрги даргага төлээр шалың акшазы херек дээрге анаа чылдагаан дилээшкени-дир. Депутат кижжи эки тура-биле ажилдаар деп билип турар мен. Күрүнезинге 1-2 ай дургузунда чону дээш халаска-даа ажилдап бергей-ле. Оон чүнү чидирилтер боор кижжи. 4 млн. рубльдин-даа херээ чок чыгыы ийин. Ынчангаш көдээниң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының сонгудаларын 2005 чылдың бирги чартынынче чоокшуладырын саналдаарымның чылдагааны мында. Шалыңдан тыртар олча-ажык үндүрүүнүң үлүүн республикага 50, а муниципалдыг тургузуларга оода-ла 50 (50х50) хуузу артырар кылдыр депутаттарывыс (ХП-нин) туржур боор деп бүзүрөп каайн. Көдээ суурларга олча-ажык үндүрүүн 100 хуу артырып каары күзөңчиг. Көдээ ишчилерниң амыдыралынче республиканың күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагыргалары ээ көрүнүр боор деп бүзүрөп каалыңар, эргим номчукчулар. Бөдүүн чурттакчының көрүжүндөн эрге-чагыргаларга хамаарыштыр бодумнуң туржумну илередип, анализти чорутум.

Танов ЧИГДЕН,
Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүңү.
(Гонорарын «Шын» солунга арттырдым).

Удуртукчуга сөс

ДИЛЕП ТУР МЕН

Бо чылдың бюджетин ажилдап кылып турда, Тыва Республиканың Орук агентилели тус черниң автооруктарынга 180510 муң рубльдин ажилдарын кылыры көрдүңген турган, ол акшаның 70,0 млн. рубль федералдыг бюджеттен келир. Час дүжүп келгени-биле орукчуларның чымыштыг ажылы эгелзээр ужурулуг. А бисте байдал ындыг эвес. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы республика бюджетин бадылавайн турары-биле республиканың орукчулары ажил чок олурупкан деп болур.

Республиканың Орук агентилели тус черниң иштики автооруктарын ажаап тудар, септеп-селиир бүдүрүлгө болур. Оон акшаландырышыккы колдуунда республи-

керээлиг ажилдап турар 15 орук-тудуг-септелге бүдүрүлгелериниң 11-ниң агар санында көпеек безин чок.

Хар эрип, чер чылып келгенде автооруктарга чүү-даа болуп болур. Ылаңгыя тайга харлары хенертен эрип, үер-халап дээш, чүү-даа туруп келир. Бедик артарны, часкы дош эрип турда көвүрүглери доктаамал хайгаараар апаар. Бо үеде орук-тудуг-септелге эргелелдеринге кыварчаар материалдарның доктаамал курлавыры турар ужурулуг. База бир берге айтырыг — автооруктарны ажаап тудары бергедеп келген.

Республика бюджетин Хоойлужудулга палатазының мынча үр үениң иштинде бадылавайн турары мени шуут кайгадып турар. Олар-

дыраар акшазы дээрзин билбес кижилер олар эвес-ле болгай. Чоннуң амыдыраар акша-хөреңгизин политика-биле холбай бээр-ге, арай таарымча чок-тур.

Республика бюджетин Хоойлужудулга палатазының мынча үр үениң иштинде бадылавайн турары мени шуут кайгадып турар.

Мен борта база бир биске хамаарышкан айтырыгны Хоойлужудулга палатазының депутаттарының адынга чугаалаар бодалдыг мен. Автоорукту республиканың шупту чурттакчылары ажыглап турар болганда, ол бистиң республиканың ниити өңчүзү болур ужурулуг. А херек кырында канчаар тургустунуп келгени дээрге, республиканың иштики автооруктарын Орук агентилелиниң өңчүзү кылдыр тургускаш, чылдың-на бистен хөй түңнүг акшаны тыртып ап турар апарган. Эрткен чылын өңчү үндүрүү дээш 19 млн. ажыг рубльди төледивис. Үндүрүг төлекчилериниң автоорук кылзын дээш чыып берген акшазын дедир-ле өңчү үндүрүү дээш төлеп турары шуут кайгамчык.

Бо айтырыгны ТР-ниң Чазаанга тургузарывыска, бистиң-биле чөпшээрэжип, ниити ажыглалдың девискээр автомобиль оруктарын организацияларның өңчү үндүрүүндөн хостаарының дугайында «Организацияларның өңчү үндү-

рүүнүң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунга немелделер кирир дугайында» хоойлунуң төлевилелин Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының кирирге, олар Чазактың хоойлу төлевилелин бадылавайн барганнар. Ынчангаш бо чылын бистен 20,4 млн. рубльдин өңчү үндүрүүн тыртып алыр апаар. Эрткен чылын бис 19,0 млн. рубльдин өңчү үндүрүүн төлзэн бис, а биске 22,0 млн. рубльдин үндүрүүн чедир чыып бербзэн. Бир эвес ТР-ниң Чазаа бистиң кириген саналы-высты деткивейин барган болза, оларның-биле чөпшээрэжип болур бис. А бистиң депутаттарывыс республиканың экономиказын ол хире эки сайгарып билир турган болза, чүге республика бюджетин бадылап бербейн турарыл? Чон-

нуң сонгуп каан депутаттары Чазак-биле бир демниг ажилдап, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдези дээш ажилдаар ужурулуг эвес чүве бе?

Орукчуларга чайның чаңгыс хүнү безин кайы хире үнелин билир-ле кижжи билир. Багай оңул-чиңгил орукка чорурга кайы хире халалык ийик. Ону септеп кылып чоруур кижилер бо хүн акша чогуңдан анаа олуруп турар апарган. Республиканың 15 улуг-биче орук бүдүрүлгелеринде чеже кижжи ажил чок олуруп, холунга акша тутпайн турар деп бодаар силер. Оларның ажы-төлү, өг-бүлезин кандыг байдалда чурттап турарын чугаалаары берге. Олар шупту силерниң сонгукчуларыңар дээрзин утпаңар, хүндүлүг депутаттар. Бюджетти дүрген бадылап бээрин силерден дилеп тур мен.

Хөй чылдар иштинде республиканың «Тыва автоорук» эргелелинге инженерлеп ажилдап келдим. Экономиктиг кризистин безин берге чылдарында мындыг байдалга таварышпаан бис. Политикаже мойнун супкан депутаттарның хайыңдан ажилчынар ажил чок олуруп, берге байдалга таваржып тур.

Кызыл-оол САРЫГЛАР,
ТР-ниң Орук агентилелиниң кол инженерини.

Бистиң-биле керээлиг ажилдап турар 15 орук-тудуг-септелге бүдүрүлгелериниң 11-ниң агар санында көпеек безин чок.

лика бюджетинден тургустунар. Республика бюджетин бадылавайн туруп бээрге, акша кайыын келир боор. Айтырыг кончуг нарын болуп турар. Бистиң-биле

ның аразында бүдүрүлгеге ажилдап чораан кижилер эвээш дээрзи билдингир-ле харын, ынчалза-даа бюджет дээрге республиканың чонунуң бир чыл иштинде амы-

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ДУВҮРЕЛИ

Кунгуртугнуң чурттакчылары хөй чылдарның иштинде янзы-бүрү үеде Тес-Хем, Каа-Хем, Кызыл кожууннарга база Кызыл хоорайга хамаарып, сөөлгү үеде тыва Чазакка дорт чагыртыр, башкартыр үүлени чурттап эртип келген. Тус черниң чону аңгы кожуун тургузар дугайында дилегни кирирге, Тыва Республиканың ынчан Президентизи, Чазактың амгы Даргазы Ш.Д. Ооржак ону өөренип көргөш, 2001 чылда Тере-Хөлдү аңгы кожуун кылдыр тургускан. Ынчангаш Тыва Республиканың Конституциязынга бүгү кожууннарның аразына кирип бижээ. 2002 чылда кожуунну удуртур баштаар органнарны, даргаларны соңгаан. Оон эгелээш-ле Тере-Хөлдүң чону хөй-аъттыг, көдүрлүшкүнүгү чаа амыдыралче шымып кирген.

Бо эрткен үелерниң дургузунда кожуун чагыргазы Тыва Республиканың Чазактың Даргазы Ш.Д. Ооржактың деткимчези-биле бар турган социал объектилерни эде-хере септеп, чаартып, машина-балгатты, оон-даа өске дериг-херекселдерни алган. Ыяш болбаазырадыр цехти эптеп салган, чаа школаның тудуун удавас доозар. База ол ышкаш 4 аал чурттаар бажың, спутниктиг телефон станциязы, аалчылар бажыңы дужаатынган.

Электри чырыы доктаамал бар, телевидениениң бирги болгаш ийги каналдары көргүзүп турар база ол ышкаш тус черниң солуну үнүп турар. Федералдыг база муниципалдыг 20 ажыг организациялар тургустунган, ында хөй санныг кижилер ажилга хаара туттунган. Шалың, посobie, пенсия айт санында үнүп, кижилерниң чуртталгазы каракка көскүзү-биле экижээни өөрүнчүгү. Ол дээш Чазакка улуу-биле мөгейип, четтиргенивисти илередип турар

бис. А Тере-Хөл кожуундан Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазынче соңгуткан А.П. Дамба-Хуурактың талазындан кандыгдаа дуза көргүстүнмейн турары хомуданчы. Ону ырак-узак, берге черде чурттап чоруур чонга дуза кадар боор деп идегел-биле соңгаан бис. Ол депутадывыс соңгукчуларының идегелин политика-биле солуп туруп берген хевирлиг. Сөөлгү үеде тыва Чазакка удурланып, бо чылдың

бис. Демниг ажилдан кожууннарның, республиканың сайзыралы экижиер болгай. А дем чок болур болза, кым кымны-даа ажып эртип шыдавас, чүгле республиканың ажил-агыый буурап хайтаар.

Хүндүлүг депутат Анатолий Партизанович! Силерниң Хоойлужудулга палатазында политиктиг оюннарыңарның уржуундан буруу чок, актыг чонуңар түрээр деп чүвени бодап көрүңер. Бис эргиде ышкаш, ол-бо районнарның эдээнден туттунар орукче кирер деп

Чоннуң сөзү — күштүг болгаш үнелиг

бюджедин хүлээп алырыңа «доора чудук» болуп турарын солуннар дамчыштыр номчуп, дыңнап тур бис. Өршээ дадай, бистиң кожуундан депутат ынчап туруп бээрге, ыядынчыг-ла, чованчыг-ла чүве-дир. Тыва Чазак чок турган кожуунну тургузуп, оң хөгжүлдизинче кичээңгейни салып турда, тере-хөлчүлерниң идегеп соңгуп алганы депутады дедир ажил кылгырга, канчап тааржыр боор? Чоннуң камгалакчызы, айбычызы кижидир силер, орталанып, боданыр, шүгдүңер үңер келбээң бе?

Соңгуткан депутат баштайгы чылында биске чаңгыс катап келген, ол хевээр олчаан ийи чыл иштинде читкен. Чонга отчедундаа бербээң. Ынчангаш ону соңгукчуларын-даа утупкаш, политика же сиңиккен кижидир деп билип турар бис.

Бистер, бөдүүн араатар, соңгукчулар, кара угаан-биле канчаар-даа бодаарыска, Анатолий Партизанович чүгле бодун бодап, артында турар соңгукчуларын бодавайн турар-дыр. Чазакка удурланып туруп албайн, кады демниг ажилдаары чугула деп билип, силерге сүмелеп тур

бардывыс. Чүге дээрге чаа федералдыг хоойлуларның негелдези-биле Тере-Хөл кожуунда чурттакчы чоннуң болгаш сумуларның саны эвээш, кожуун болур-болбас дээн чугаалар көвүдээң. Аңаа хамаарыштыр силер чогум черле кандыг хемчег ап турар силер?

Соңгукчуларын, чонун хүндүлөп билбес, келир чагай үени тургузуп ажилдавас депутаттың биске херээ бар бе? Политиктиг месилдежишкениңерин соксатпас чүве болза, Тере-Хөлдүң кезек соңгукчулары депутатты дедир кыйгыртыр ажилды чоргузар апаар.

«Шын» солунга депутаттарның Чазак-биле тутчуп турарын сойгалап, орталанырын сагындырып бижээң бис. Тываның эң ырак, кадыг-берге орук-чириктиг, кыдыг-кызыгаарда чер-чуртун ээлеп чурттап чоруур Тере-Хөлдүң соңгукчулары тыва Чазакты деткип, оң ажил-чорудулгазын үнелештишкен, Хоойлужудулга палатазында удурланышкын өөскүдүп турар чамдыг депутаттарны Чазак-биле демниг ажилдаарынче кыйгырып тур бис!

Тере-Хөл кожууннуң соңгукчулар бөлүгү.

ОРТУМАК ӨРТЕКТЕР

ТР-ниң Чазактың 1998 чылдың июль 18-те № 374 болгаш 2001 чылдың июнь 24-те № 955 доктаалдарыңа дүүштүр өг-бүлениң орулгазын ортумаа-биле барымдаалап, хууда дузалал ажил-агыыйындан орулга санаар барааннарның болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң ортумак өртектери Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республикада девискээр органының болгаш Көдээ ажил-агыый база аыш-чем яамызының 2005 чылдың март айда берген кол көргүзүглеринден алырга, өртектиң өзүлдези уламчылап турар.

Ылаңгыя эъттиң өртээ дыка өскөн. Сөөк чок инек эъдиниң өртээ 1 кг — 130,68 рубль, хаван эъди 1 кг — 139,09 рубль, хөй эъди — 112,50 рубль, өшкү эъди — 90,00, аът эъди — 85,00 рубльде келген.

Ооң-биле чергелештир час келгени-биле ногаа аймааның өртээ дыка өзүп турар. Чаа капустаның 1 кг — 10,96 рубль, огурец — 73,48 рубль, картошка — 11,10 рубль, морковь — 16,80 рубль, свекла — 16,45 рубльде турар.

Дача сезону келгени-биле үрезиннерниң өртектери-үнезин сонуургаптаалыңар. Капуста үрезини 1 кг — 1800 рубль, помидор — 1000 рубль, морковь — 800 рубль, свекла — 800 рубль, согуна үрезини 1 кг — 1500 рубль, помидор рассадазы 10 десте — 100 рубль, капуста рассадазы 10 десте — 30 рубль. Органиктиг чемишчидилге 1 тоннада 150 рубль, минералдыг чемишчидилге 1 тоннада 3000 рубль.

Кывар-чаар материалдарның талазы-биле: АИ-80 марканың автомобиль бензининиң 1 литрде 11,52 рубль, АИ-92, АИ-93-түң 1 литрде 13,57 рубль, автол — литрде 25 рубль. Хөй дүгүнүң 1 кг өртээ 18 рубль. Херегел бараннарда

болгаш төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезинде өртектениң өзүлдези уламчылап турар. Барааннарда болгаш ачы-дуза чедирилгезинде өртектөр 2005 чылда 100,6 хуу турган болза, 2005 чылда 103,7 хууда келген. Өртектиң эң улуг өзүлдези чуртталга-коммунал ачы-дуза чедирилгезинде болуп турар. 2004 чылдың февральда 105,0 хуу турган болза, 2005 чылдың марта 121,2 хууда келген. Эът аймааның өртээ эрткен чылдың бо үезинде 101,2 хуу турган болза, ам 115,1 хууда келген.

Харылзааның ачы-дуза чедирилгезинде өртектөр кончур дүрген өзүп орат. Эрткен чылга деңнээрге, 119,6 хууга өскөн. Ниитизи-биле төлевирлиг ачы-дуза чедирилгези 2004 чылдың февральда 101,8 хуу турган болза, 2005 чылдың марта 109,2 хууда келген.

Аыш-чемге хамаарышпас барааннарның өртектениң өзүлдези шоолуг эвес, ылаңгыя электрилик болгаш өске-даа амыдыралга ажыглаар приборларның өртектинде өзүлдө болбаан. Кывар-чаар материалдың өртээ эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, кызырылган.

БҮҮРЕК ААРЫГЛАРЫН БОЛДУРБАС ДИЗЕ...

«Тыва Республикада хоочураан бүүрек аарыгларының айтырыгы» деп республика чергелиг семинарга Кызыл хоорайдан болгаш 14 кожууннардан ниитизи-биле 66 эмчи киришкен. Семинарны ТР-ниң Кадык камгалал яамызының сайыдының бирги оралакчызы А.Ш. Бодур-Ооржак башкарып эрттирген.

Эге сөстү Анета Шериг-оол-овна алгаш, бо семинарны ТР-ниң Кадык камгалал яамызының тускай комплекстиг планын езугаар эрттирип турарын демдеглээн. Ону эрттирип турарының кол чылдагааны — хоочураан бүүрек аарыг улусту көвүдөп, оларны эмнээринге ажыглаар арга-хевирлерге чарыгдалдарның хөй бооп турары. Делегейниң чурттакчы чонунуң 10 хуузу бүүрек аарыгдан аарып турар. Бистиң республикага чоруткан бүрүткел езугаар үш кижиниң бирээзи-ле бо аарыгдан аарып турар. Хан базыышкыны чавыс, чүрек-дамырында патологиялыг бүүрек аарыг кижилерниң өлүп хораар чоруу хөй бооп турар. ТР-ниң Чазак, Кадык камгалал яамызы нефрология албанын хөгжүдериң талазы-биле сөөлгү 3-4 чылдарда хөй ажилдарны кылып чоруткан: материал-техниктиг бааза быжыгып, бүүрек аарыгларының диагностиказының, эмнээшкениң, реабилитациязының чаа арга-хевирлерин ажыглап, оң иштинде гемодиализ, гемодиализация-биле эмнээр аргалар тывылган. Ындыг-даа болза республикада бүүрек аарыг улустуң саны кызырылбайн турарыңа ол доктааган.

Ооң кол чылдагааннарны: гемодиализте хоочураан бүүрек аарыгы 20-ден 30 хар чедир аныктарның саны көвүдөп турар. Оларның 70-80 хуузу колдуунда кожууннардан кээп турар. Бүүрек аарыг улусту учетка ап, диспансерлиг хайгааралга алыр ажил багай чоруп турар. Ылаңгыя хоочураан бүүрек аарыг кижилерни үезинде тодаратпайн турарын ол демдеглээн.

«2002-2004 чылдарда нефрология аарыгларының патология талазы-биле анализиниң дугайында» илеткелди республиканың № 3 эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы К.К. Чамзын кылган. 2002 чылда хоочураан бүүрек аарыг улустуң саны 115 турган болза, 2004 чылда ол сан 240 четкенин база гемодиализке чылда 10 кижиди эмненип турарын ол демдеглээн. Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем, Өвүр кожууннарда чоннуң аарыыр чоруу хөй. Кожууннарда баарга, терапевт, педиатр эмчилер-биле 50 хуу хире чедир хандырынмаан, УЗИ, рентген аппараттары-биле долу хандырынганда болза, чонну шинчип турары куду деңгелде бооп турарын хомудуп чугаалаан. Учетка алган аарыг кижилерни чедир эмневейн, лабораторлук хыналдаларны кыл-

байн, гормоннар, гипотензивтиг херекселдер-биле эмнээшкениңерни чорутпайн турары илерээн. Инвалидтерни комиссия эрттирерде, нефролог эмчилерни кириштирбейн турар таварылгалар бар.

Ынчангаш Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин, Каа-Хем, Чаа-Хөл кожууннарның төп эмнелгелерин терапевт, педиатр эмчилер-биле хандыраы негеттинип турар. Кожууннарда терапевт, педиатр эмчилер статистика отчеттарын өй-шаанда шынарлыг кылгаш

Эмчилер семинары

дужаарын ол сүмелзэн. Нефрология талазы-биле аарыг улусту эге чадазынга диспансер учедунга алыр ажилды күштелдирер. Республиканың № 3 эмнелгезинче чорудуп турар база эксперт комиссиязы эртип турарларның шынзылга бижиктерин кожууннарда төп эмнелгелериниң комиссия даргалары шыңгыы хыналдага алган турар ужурулг дээрзин ол сүмелзэн. Кожууннарда хоочураан бүүрек аарыг улустуң даңзызын тургускаш, республиканың № 3 эмнелгезинче дамчыткан турарын чедип алырын база бо эмнелгеже билин бидидип, терапевт, педиатр, фельдшерлерни чорудуп турарын чедип алырын саналдаан. Барыын-Хемчик, Улуг-Хем кожууннарда кожууннар аразының бичии уругларга болгаш улуг улуска нефрология кабинеттерин ажыдып, аңаа нефролог

эмчилерниң ажилын олуттарын ажыдарын ол саналдап кириген.

«Республиканың № 3 эмнелгезиниң амбулатор-поликлиниктиг кезээниң ажылы. Нефрология талазы-биле аарыг улустуң диспансеризастаашкыны» деп илеткелди амбулатор-поликлиниктиг албаның эргелекчизи Е.М. Куликова кылган. Бо албан чери нефрология адырында кол черни ээлеп турар. 2004 чылдың август айдан эгелеп албаның эргелекчизин база педиатр-нефрологу ажилдаткан. Эмнедип кээп турар улустуң саны чылдан чылче өзүп турарын ол демдеглээн. Кожуун эмнелгелери № 3 эмнелгениң эмчилеринде быжыглаттыңан болгаш ол талазы-биле кылган ажилдарын үргүлчү илеткеп турар. Парлалганың массалыг информация чепсектери-биле сырый харылзааны тудуп, хоочураан бүүрек аарыын эвээжедирин чедип алырын ол сүмелзэн.

«Нефрология стационарының ажылының анализи» деп илеткелди нефрология салбырының эргелекчизиниң хүлээлгезин күүседип турар А.К. Седип кылган. 3 чыл дургузунда салбырның структуразында өскерлишкениңерни, бүүрек аарыының кожууннар аайы-биле өзүлдизинге ол доктааган. Хоочураан бүүрек аарыг кижилерни өй-шаанда тодарадып тып турарыңдан чыл санында нефрология талазы-биле аарыг улустуң саны көвүдөп турар. Республиканың № 3 эмнелгези биле кожууннарда төп эмнелгелерниң харылзаазы чавыс болганындан кожууннардан бергедеп аараан кижилер хөй кээп турар. Эмчиге чыткан аарыг кижини үндүрүптерге, эмчилерниң берген сүме-

лерин сагывайн, аарыгны улам хоочурадыр чоруктар таваржып турарын ол түңнээн.

«Хоочураан бүүрек аарыг. Превентивтиг нефрология» деп илеткелди № 3 эмнелгениң кол эмчизиниң оралакчызы, эндокринолог Б.Д. Монгуш, ол-ла эмнелгениң № 1 терапия салбырының эргелекчизи Н.С. Ооржак, № 3 эмнелгениң гемодиализ салбырының эргелекчизи Н.Э. Күжүгет, эмчилер Л.Э. Хайжок, Т.М. Бычкова, Б.Б. Достай, Улуг-Хем кожуундан эмчи К.М. Чүлдүм, Эрзин кожууннуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи С.Б. Хайбы, республиканың № 1 эмнелгезинден Н.С. Ооржак, ТР-ниң Кадык камгалал яамызындан А.А. Васильева олар үнелиг санал-оналдарны берип, ажыктыг семинардан дыка хөй чүүлдерни билип алганын тустуунда демдеглээннер.

Түңнел сөстү А.Ш. Бодур-Ооржак алгаш, семинарга республиканың эмчилери идекпейлиг кирип келгенин демдеглеп, моон-даа соңгаар бүүрек аарыглары-биле демиселди күштелдирер талазы-биле шупту чаңгыс дем-биле ажилдаарын ол күзээн. Бо талазы-биле семинарның киржикчилери тускай резолюцияны хүлээп ап, чаңгыс үн-биле бадылааннар.

Римма ЧАВЫНЧАК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2005 чылда агроулетпүр комплекзиниң көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле республика бюджетинден субсидиялар бээр Чурумну бадылаар дугайында

2005 чылдың март 9, №256, Кызыл хоорай

"Тыва Республикага көдээ ажил-агый бүдүрүлгезин күрүнөдөн деткири дугайында" Тыва Республиканың 2004 чылдың декабрь 29-та № 1103 УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2005 чылда агроулетпүр комплекзиниң көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле республика бюджетинден субсидиялар бээр дугайында кирип келген Чурумну бадылаар.

2. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызы саң-хөө хөреңгизин чогуур сорулгазынга ажыглаары дээш контролду хандыраар.

3. Тыва Республиканың Чазаның "Көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле 2004 чылда республика бюджетинден субсидиялар бээр Чурумну бадылаар дугайында" 2004 чылдың март 24-те № 303, "Көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле 2004 чылда республика бюджетинден

субсидиялар бээр Чурумга өскерилгелер болгаш немелделер кириер дугайында" 2004 чылдың июль 30-де № 675 доктаалдарын күш чок деп санаар.

4. Өнчүнүң бүгү хевирлериниң көдээ ажил-агыйда бараан бүдүрүкчүлеринден эт, дүк, сүт садып алыры субсидиялар алырының эге документтериниң даңзызын, мини-фермаларлыг көдээ ажил-агый бүдүрүлгелериниң тараачын (фермер) болгаш тараачын (арат) ажил-агыйларның даңзызын, болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң болгаш сүт хүлээп алыр пунктуларның, хереглекчилер кооперациязының организацияларының даңзыларын Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызы бадылаарын доктаадыр.

5. Бо доктаалдың күүселдизи дээш контроль чорударын Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды В.И.Лавриненкога дагзыр.

6. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың март 9-та № 256 доктаалы-биле бадылаан

2005 чылда агроулетпүр комплекзиниң көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле республика бюджетинден субсидиялар бээриниң ЧУРУМУ

1. Ниити чүүлдер

1.1. Бо Чурум болза 2005 чылда агроулетпүр комплекзиниң көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле республика бюджетинден субсидиялар бээрин айтып турар болгаш Тыва Республиканың девискээринде көдээ ажил-агыйның бүгү адырларынга ажыглаар.

1.2. Субсидияларның акшаландырышының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың амгы күштүг хоойлужу-дугаларына дүүштүр Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызы (моон ыңай ямы дээн) боттандыраар.

1.3. Тыва Республиканың девискээринде үндүрүг органнарынга бүртүктеткен кандыг-даа органнас-эрге хевирлиг юридиктик албан черлери, агроулетпүр комплекзиниң болбаазырадыр бүдүрүлгелери болгаш организациялары, үлетпүр болбаазырадылгасы чорудары-биле көдээниң бараан бүдүрүкчүлеринден көдээ ажил-агый чиг эдин садып ап турар хереглекчилер кооперациязының организациялары, Тыва Республиканың девискээринде чурттап, хууда ажил-агый чорудуп турар хамаатылар, а хууда ажил-агый элээн каш хамаатыларның өнчүзү бооп турар болза, өнчү ээлериниң бирээзи кадды кылган шиитпир езугаар субсидияларны ап болур.

1.4. Субсидияларны санаарының болгаш төлээриниң үндезини болза, субсидия алыры-биле отчеттуг саң-хөө чылында үндүрген чарыгдалдар болур, оларны чогуур эге документтер-биле бадыткаар.

2. Субсидияларның хевирлери

2.1. Субсидияларны чарыгдалдарның дараазында хевирлеринге бээр:

- уксаалыг мал садып алырынга;
- төрүүр малдың баш санын хевээр арттырырынга болгаш өстүреринге;
- мал продукцияларынга;
- саткан дүкке;
- чылыг болгаш электри энергиязын ажыглаан дээш чарыгдалдарның чамдызынга компенсация;

- көдээ ажил-агыйның тарылга шөлдерин камгаладыр талазы-биле чарыгдалдарга компенсация;

- агроулетпүр комплекзиниң аш-чем болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң база организацияларының продукциязынга.

2.1.1. Уксаалыг мал садып алыр субсидия Уксаалыг мал садып алыр субсидияга төрүүр анык малдарның шынарын экижидери-биле мал садып алыры, бедик продуктулуг уксаалыг бүдүрүкчүлери, уксаалыг куштар чуургаларын садып алыры хамааржыр.

Субсидияларны көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринге амгы күштүг хоойлужу-дугада доктааткан өртег езугаар төлээр.

2.1.2. Төрүүр мал баш санын хевээр арттырырынга, өстүреринге бээр субсидияны чылда бир катап, отчеттуг үеде малдың баш санын барымдаалап, статистика органының барымдаазын езугаар санаар, аңаа хамааржыр чүүлдер болза:

а) тева, сыын, иви өстүрерин деткиринге: тева, сыын, иви өстүрүп турар ажил-агыйларның бүгү категорияларынга бир башка онааштыр доктааткан өртекти төлээр;

б) мыйыстыг бода малды деткиринге: 1 саар инекке хамаарыштыр доктааткан өртекти ямының бадылаанын езугаар мини-фермаларлыг көдээ ажил-агый бүдүрүлгелериниң, тараачын (фермер) болгаш тараачын (арат) ажил-агыйларның саар инектерни ажаап тударынга;

в) көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринге төрүүр 1 баш сарлыкты ажаап тударынга;

г) куштарның баш санын көвүдедиринге: субсидияны "Кызылдың куш фабрикасы" КУБ-ка 1 баш куш дээш доктааткан өртег езугаар төлээр.

2.1.3. Мал продукциязынга бээр субсидия Мал продукциязынга хамааржыр субсидиялар болза:

а) даңзы езугаар сүттү болбаазырадыр бүдүрүлгелерге болгаш сүт хүлээп алыр пунктуларга чоруткан, өнчүнүң бүгү хевирлериниң көдээ ажил-агый бараан бүдүрүкчүлери-нин саткан сүдү дээш ямының тодаратканын езугаар 1 тонна дээш төлээр;

б) малды этке дужааганы дээш көдээ ажил-агыйда өнчүнүң бүгү хевирлериниң бараан бүдүрүкчүлери, хереглекчилер кооперациязының организацияларынга төлээр субсидия, ону ямының доктаатканын езугаар соккан малдың 1 тонна эди дээш төлээр;

в) "Кызылдың куш фабрикасы" деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң республика азы тус чер бюджеттеринден акшаландыраар бюджет албан черлеринче сайгарып чорутканы куш эди дээш, субсидияны 1 тонна дээш төлээр;

г) "Кызылдың куш фабрикасы" деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң республика азы тус чер бюджеттеринден акшаландыраар бюджет албан черлеринче чорутканы 1 муң борбак чуурга дээш субсидияны төлээр;

д) хымыс бүдүргеш, бюджет албан черлеринче продукциязын чорудуп турар көдээ ажил-агыйның баран бүдүрүкчүлери-нинге субсидияны 1 тонна дээш төлээр;

Ямы болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң өнчүнүң бүгү хевирлериниң бараан бүдүрүкчүлери-нин эт, дүк садып алгаш садып-саарган мал продукциязы дээш субсидияны аван кылдыр берип болур, ооң хемчээли көдээ ажил-агый бүдүрүлгелериниң, болбаазырадыр (белеткээр) бүдүрүлгелериниң болгаш ямының аразында чарган керээ езугаар чылда санал-планнаан хемчээлдин 30 хуузу болур.

2.1.4. Сайгарган дүкке субсидия Көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлери-нин сайгарган дүгүнге субсидияны доктааткан өртег езугаар 1 тонна дээш болбаазырадыр бүдүрүлгелери, организацияларны, хереглекчилер кооперациязын дамчыштыр төлээр.

2.1.5. Чылыг болгаш электри энергияларын ажыглааны дээш чарыгдалдарга төлээр компенсация субсидияны

Чылыг болгаш электри энергиязы чарыг-дааны дээш компенсация төлээр субсидия

чылыг болгаш электри энергиязында амгы күштүг өртектин 50 хуузу болур.

Күрүнениң "Чылыдылга комбинаты" деп унитарлыг бүдүрүлгезинге камгаладылгалыг шөлге ногаалар өстүргени дээш;

"Кызылдың куш фабрикасы" деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге кросс куштарны өстүргени дээш төлээр.

2.1.6. Көдээ ажил-агыйның тарылга шөлдерин камгаладыр талазы-биле чарыгдалдарны дуглаар субсидия

Субсидияны көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлери-нинге ямының тодаратканын езугаар бээр, камгаладылга дадывырын көдээ ажил-агыйның тарылга шөлдерин камгаладыр чөпшээрелдиг организациялар-биле чарган керээ езугаар акшаландыраар.

2.1.7. Агроулетпүр комплекзиниң болбаазырадыр бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга бээр субсидия

Субсидияны күрүнениң "Макаронулетпүр" унитарлыг бүдүрүлгезинге сайгарган продукциязы дээш бээр, ол чер көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлери-нинге рынок өртөөндөн чавыс эвес өртег-биле 1 тонна макарон кылыгы-лары дээш төлээр.

3. Медээ-санаашкыны тургузары

Медээ-санаашкыны субсидиялар аайы-биле дараазында эге документтерге үндезилеп тургузар:

а) уксаалыг мал садып алырынга;

- уксаалыг мал садып алырының, садарының керээзи;

- счет-фактура, накладные, уксааның херечилели, ветеринария херечилели;

б) төрүүр малдың баш санын арттырырынга база өстүреринге статистика отчетунуң хевир: № 24 "Мал ажылының байдалының дугайында медээ";

№ 3-Фермер "Мал продукциязын бүдүр-гениниң болгаш малдың баш санының дугайында медээ";

№ 25-кх "Иви мал байдалының дугайында медээ";

в) мал продукциязынга:

- республика болгаш тус чер бюджеттеринден акшаландыраар бюджет албан черлери-биле чарган керээ езугаар куш эди база чуурга дээш;

- чылыг болгаш электри энергиязы ажыглааны дээш чарыгдалдарның чамдызынга компенсация;

- чылыг-электри энергиязынга ачы-дуза көргүзериниң керээзи;

- чылыг-электри энергиязы төлээриниң счет-фактурасы;

д) тарылга шөлдерин камгаладыр чарыгдалдарга компенсация;

- статотчет хевирини (тарылга шөлүнүн, дүжүдүнүн дугайында);

- тарылга шөлдерин камгаладыр күрүнениң камгаладылга компаниязы-биле керээ.

е) агроулетпүр комплекзиниң болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының продукциязынга:

- продукция бээриниң керээзи, счет-фактура, немелде чарыгдал, хүлээп алган квитанциялар.

4. Субсидияларны акшаландыраары

4.1. Субсидияларны алырының үндезини болза алыр субсидиялар дугайында медээ-санаажылга болур.

4.2. Уксаалыг мал садып алыр субсидияларны дараазында чурумну езугаар акшаландыраар. Ямы көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлери-нинге уксаалыг мал садып бээр керээни ол малды бээр черлер-биле чарар, счет-фактура езугаар малдың өртөөн төлээр. Ямы оон улаштыр "Республиканың уксаалыг мал" деп чери-биле керээни чаргаш, уксаалыг малды кайыын шилип алырының, чедирип эккезириниң негелдерин керээге айтыр, ол ышкаш садып алган малдың өртөөнде кирген, ачы-дуза чедиргени дээш шаңналдың хемчээлин база айтыр.

4.3. Мал продукцияларынга (эт болгаш дүк) субсидиялар акшаландырышының дараазында чурум езугаар боттандыраар. Ямы субсидия керээлерин болбаазырадыр үлетпүр, организациялар болгаш хереглекчилер кооперациязы-биле даңзы езугаар чарар, соккан этке 1 тонна, дүкке 1 тонна дээш доктааткан өртекти бадылаар. Үстүнде айтылган даңзыда кирген субсидияны алгаш, бүдүрүлгө чери ямыга хүлээп алган актыларның хоолгазын, медээ-санаажылга актыларының реестрин, малдың болгаш ветеринария шынылгаларының барының дугайында муниципалдыг тургузуугун тус чер бот-башкарылга органының медээ хоолгазын кириер. Бүдүрүлгө чери үстүнде айтылган даңзыны езугаар малдың болгаш ветеринария шынылгалының барының дугайында муниципалдыг тургузуугун тус чер бот-башкарылга органының медээниң үндезилээш, эт, дүктү хүлээп алган актыны барымдаалап, бараан бүдүрүкчүлери-нинге — эт,

дүк дужаакчыларынга субсидияларны төлээр.

4.4. Хууда сайгарлыкчыларның субсидия акшаландырышының бо Чурумнуң 4.3 пунктуунда документтер даңзызындан аңгыда, "ПМ—хууда сайгарлыкчының ажил-чорудулгазының кол көргүзүглериниң дугайында" статистика отчетун киригенде боттандыраар.

4.5. Көдээ ажил-агыйның тарылга шөлдерин камгаладыр талазы-биле чарыгдалдар компенсациязынга субсидиялар акшаландырышының дараазында чурум езугаар боттандыраар. Ямы көдээ ажил-агый культу-раларының дүжүдүн камгаладыр чарыгдалдар компенсациязынга субсидияны "Ресарротех-төп" деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинче шилчидер, Көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүзү көдээ ажил-агый культураларының дүжүдүн камгаладыр үш талалыг керээни "Ресарротехтөп" деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге болгаш акшаландылга органи-зациязы-биле чарар, ук керээниң негел-делеринге дүүштүр "Ресарротехтөп" көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүзүнүн камгаладылга түнүн камгаладылга органи-зациязын шилчидерин хүлээнип алыр. Ямы федералдыг бюджеттен акша-хөреңги кирип кээрге, республика бюджетинден төлээн камгаладылга дадывырының 50 хуузу Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынче эгидер.

4.6. Тус черниң бот-башкарылга органна-рының көдээ ажил-агый эргелелдериниң кириген билдиринишкенинере болгаш медээ-саналгаларыга үндезилээш, кириген докумен-тилерниң шын-мегезин ыяк хынаан соонда ниити медээ-саналгаларны ямыже кириер.

4.7. Ямы көдээ ажил-агый эргелелде-риниң болгаш субсидияның өске-даа алык-чыларының кириген билдиринишкенинере болгаш медээ-саналгаларыга үндезилээш, ниити медээни хынап тургускаш, Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынче чорудар.

4.8. Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы ниити медээге үндезилээш, Россия Феде-рациязының Саң-хөө ямызының федералдыг казначействозунуң Тыва Республика талазы-биле эргелелчин (моон ыңай казначейство дээн) Тыва Республиканың республика бю-джетин күүседире-биле доктааткан чурумну езугаар субсидияларны акшаландыраар реестрлерин чорудар.

4.9. Казначейство республика бюджетинде айтылган сорулгага көргөн хөреңгиниң киргениниң дугайында медээни агар сандан ушта бижээш, ямыга дындадыр.

4.10. Ямы агар сандан ушта бижидилгени алган соонда субсидия алыкчыларының акшаны шилчиткен төлевир-поручениелерин, а ол ышкаш төлевирге үндезин болур докумен-тилерни (субсидия аайы-биле бадылаан медээ-саналгаларны, эге документтерни) казна-чействого кириер.

4.11. Казначейство төлевир поручениеле-ринге дүүштүр акшаны субсидия алыкчы-ларының агар саннарынче шилчидер, ындыг агар саннары чээли бээр организацияларга ажыткан турар болгаш ямының агар санна-рында чогуур операциялар-биле дүүшкен турар.

5. Берген субсидиялар талазы-биле отчеттуг болуру

5.1. Тыва Республиканың республика бюджетинден берген субсидияларның бухгалтер учедун айтып илередирде, Россия Федерациязының Саң-хөө ямызының 2000 чылдың октябрь 16-да № 92-н дужаалы-биле бадылаан "Күрүне дузаламчызының учеду" деп бухгалтер учедунуң дугайында Дүрүмге, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый ямызының 2002 чылдың январь 18-те "Агроулетпүр ком-плекзиниң организацияларының федералдыг бюджеттен 2002 чылда алган субсидия-ларының бухгалтер учедунуң чурумунуң дугайында" № 29-1-14 43 чагаазынга болгаш норма-эрге актыларынга дүүштүр боттандыраар.

5.2. Ямы төлээн субсидиялар дугайында отчетту Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынга ай санында кириер.

6. Бюджет хөреңгизин чогуур сорулгазынга ажыглаары дээш контроль

8.1. Агроулетпүр комплекзиниң көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле субсидияларны шилчиткенинге болгаш төлээниң, а ол ышкаш бюджет хөреңгизин чогуур сорулгазынга ажыглаары дээш контролду Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызы боттандыраар.

8.2. Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы Россия Федерациязының амгы күштүг хоойлужу-дугазынга дүүштүр контроль чорудар.

8.3. Акша-хөреңгини чогуур сорулгазынга

2005 чылда агроулетпур комплекзинин көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин чамдык адырларын күрүнөдөн деткири-биле республика бюджетинден субсидиялар бээр дугайында Чурумга капсырылга

2005 чылда чарыгдалдар хевирлеринге субсидияларның хевирлери

№	Субсидияларның хевирлери	Хемчээлдин 1 единицы	Субсидияның хемчээли (рубль-биле)
1.	Уксаалыг мал садып алырынга:		
	бугалар	1 баш	36000
	кошкарлар	1 баш	3500
	хуналар	1 баш	3500
	аскырлар	1 баш	50400
	кызыр инектер	1 баш	24667
	кыс бызаалар	1 баш	26250
2.	хураганнар	1 баш	2362
	инкубация уксаалыг чуурга	муң борбак	6500
	Төрүүр малдың баш санын хевээр арттырырынга болгаш өстүреринге:		
	кыс сарлыктарга	1 баш	523
	инектерге	1 баш	523
	ивилерге	1 баш	575
	тевелерге	1 баш	575
3.	мыйгактарга	1 баш	575
	куштарга	1 баш	25
	Мал продукциязынга:		
	сүт, хымыс	тонна	5000
	соккан мал эьди	тонна	10000
	куш эьди	тонна	11388
	чуурга	муң борбак	470
4.	дүк	тонна	5000
	Чылыг болгаш электри энергиязын ажыглааны дээш чарыгдалдарның чамдызын компенсастарынга		
	Чылыг энергиязы	Г/кал	амгы күштүг өртектиң 50 хуузу (НӨУ чокка)
	Электри энергиязы	КВт/ш	амгы өртектиң 50 хуузу (НӨУ чокка)
5.	Тарылга шөлдерин камгаладыр талазы-биле чарыгдалдар компенсациязы	Га	камгалаткан түнүң 7,3 хуузу
6.	Макарон кылыгыларынга субсидия ("Макаронүлетпур" КУБ)	тонна	5000

2005 чылдың субсидияларының хевирлер аайы-биле бюджет хөреңгизин хуваары

1. Уксаалыг мал садып алыр субсидиялар

Ады	Хемчээл единицы	Саны	Субсидияның хемчээли 1 башка (рубль-биле)	Субсидияның чылда түңү (рубль-биле)
Кызыр инек	баш	27	24667	666000
Бызаалар	баш	100	26250	2625000
Бугалар	баш	8	36000	288000
Аскырлар	баш	10	50400	504000
Хураганнар	баш	500	2362	1181000
Кошкарлар	баш	50	3500	175000
Инкубация уксаалыг чуурга	муң борбак	100	6500	650000
Шупту				6089000

2. Төрүүр малдың баш санын хевээр арттырар болгаш көвүдедир субсидия

Ады	Хемчээлиниң единицы	Саны	1 башка төлээр хемчээли (рубль-биле)	Субсидияның чылда хемчээли (рубль-биле)
Кыс сарлыктар	баш	1900	523	993700
Инектер	баш	1494	523	781000
Ивилер	баш	1632	575	938400
Тевелер	баш	148	3138	464400
Сыыннар	баш	107	575	61500
Куш	баш	53000	25	1325000
Шупту				4564000

3. Мал продукциязынга субсидия

Эьт	тонна	675,6	10000	6756000
Куш эьди	тонна	16	11388	182000
Сүт, хымыс	тонна	700	5000	3500000
Шупту				10438000

4. Саткан дүкке субсидия

Ады	Хемчээл единицы	Саны	Субсидияның хемчээли 1 тонна (рубль-биле)	Субсидияның чылда түңү (рубль-биле)
Дүк	тонна	730	5000	3650000
Шупту				3650000

5. Чылыг болгаш электри энергиязын ажыглааны дээш чарыгдал кезеэн дуглаар субсидия

Бүдүрүлге ады	Энергия хевирлери	Хемчээл единицы	Саны	Нинти өртээ (рубль)	Субсидия хемчээли %	Субсидияның чылда түңү (рубль)
"Чылыдылга комбинаты" КУБ Шупту	Чылыг электри	Г/кал кВт/ч	8543,52	3936600	50 %	1968300
			380000	391400	50%	195700
						2164000
"Кызылдың куш фабриказы" КУБ	Чылыг электри	Г/кал кВт/ч	7963,19	3669200	50%	1834600
			360000	370800	50%	185400

6. Тарылга шөлдерин камгаладыр талазы-биле чарыгдал компенсациязынга субсидиялар

Көдээ ажил-агый культура-зының ады	Тарылга шөлү (га)	Беш чылда ортумак дүжүдү (центнерга)	Бир центнерниң өртээ (руб)	Дүжүтүң өртээ 1 га (руб)	Нинти шөлдүң дүжүдүмүң өртээ (руб)	Камгалаткан өртээ (руб)	Субсидия хемчээли (хуу)	Субсидияның чылда түңү (руб)
Чазын тараалар	13270	6,5	450	2926,57	38835620	38883620	7,3	2835000

7. Агроулетпур комплекзинин болбаазырадыр бүдүрүлгелеринин болгаш организацияларының продукцияларынга субсидиялар

Бүдүрүлгениң ады	Хемчээл единицы	Саны	Субсидияның хемчээли тонна (руб)	Субсидияларның чылда түңү (руб)
"Макаронүлетпур" КУБ	тонна	140	5000	700000

Тыва Республиканың чурттакчы чонунга 2005 чылда халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның болгаш Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның кирбейн турар медицина дузазының болгаш ачы-дузаның хевирлеринин Даңзызын бадылаарының дугайында Кызыл хоорай, 2005 чылдың февраль 11, № 136

Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың ноябрь 26-да № 690 "Россия Федерациязының хамаатыларынга 2005 чылда халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның дугайында" доктаалын, "Россия Федерациязының субъектилеринин күрүне эрге-чагырга күүсекчи болгаш хоойлужудулга (төлээлекчи) органын организастаарының нинти принциптеринин дугайында" болгаш "Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылгазын организастаарының нинти принциптеринин дугайында" федералдыг хоойлуларны, Россия Федерациязының 1991 чылдың июнь 28-те № 1499-1 "Россия Федерациязында хамаатыларының медицина камгаладылганының дугайында" хоойлунуң 22 чүүлүн (Россия Федерациязының 1993 чылдың апрель 2-де № 4741-1 Хоойлузуңуң редакциязы), РФ-тин Чазаның 1994 чылдың июль 30-де № 890 "Чурттакчы чонун болгаш кадык камгалал албан черлеринин эм аймаа болгаш медицинага көрдүнген кылыгылар-биле хандырылганын экижидеринин болгаш медицина үлетпүрүнүн хөгжүлдезинге күрүне деткимчезинин дугайында" доктаалын, "Федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш немелделер кириренин дугайында" федералдыг хоойлуну хүлээп алганы-биле 2004 чылдың август 22-де № 122 "Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер кириренин болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларын күжүн чидирген деп хүлээп көөрүнүн дугайында" федералдыг хоойлуну боттандыра, Тыва республиканың чурттакчы чонунун медицина

дузазын халас алыр конститусчу эргезин хандыра, а ол ышкаш чурттакчы чонунун медицина дузазынга херегелелин долу хандыра сорулгага акшаландырышкының өске үндезинерин хаара тудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Тыва Республиканың чурттакчы чонунга 2005 чылда халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның бадылаар.

2. Тыва Республиканың чурттакчы чонунга 2005 чылда халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның кирбейн турар медицина дузазының болгаш ачы-дузаның хевирлеринин даңзызын бадылаар.

3. Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың февраль 27-де № 205 "Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның болгаш Тыва Республиканың чурттакчы чонунга 2004 чылда халас медицина дузазын чедиреринин күрүне магадылалының Программаның кирбейн турар медицина дузазының болгаш ачы-дузаның хевирлеринин даңзызын дугайында" доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп кирер.

5. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазак Аппаратының социал политика айтырыларының талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Ие болгаш чашты камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналынга чылдың эртер конкурстун 2004 чылда түңнелдеринин дугайында Кызыл хоорай, 2005 чылдың март 5, № 239

Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2004 чылдың октябрь 1-де № 130 "Ие болгаш чашты камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чыл санында тыпсыр шаңналын тургузарының дугайында" Чарлыын күүседир-биле кожууннар удурткучларының болгаш кожууннарның төп эмнелгелеринин ие болгаш чаштарның медицина-социал камгалалының хемчеглерин боттандырып турарының талазы-биле ажыл-чорудулганының түңнелдерин үндүрген. Конкуртка 14 кожуун киришкен. Комиссияның шийтири-биле баштайгы үш черлерни Барыын-Хемчик, Чеди-Хөл болгаш Таңды кожууннарга тывыскаан.

Ие болгаш чаштын камгалалының талазы-биле ап чоруттунуп турар политикаың болгаш чаштарга база сааттыг херээжен улуска медицина дузазын сайзыраңгайжытканының түңнелинде, 2004 чылда ие болгаш чаштарның кадыбының кол көргүзүлгелерин республикага элээн экижидер аргалыг болган. Чаштарның төрттүнери Россияның ортумак көргүзүүндөн ийи катап ажып, 1000 чурттакчыга онааштыр 20,1 болган. Чаштарның өлүп хораары 2003 чыл-биле деңээрге, 25 хуу кудулаан. Чаштарның өлүп хораар чоруу Би-Хем кожуунда бүртүктетинмээн. Чаа-Хөл, Чеди-Хөл кожууннарда ол көргүзүг Россия Федерациязының талазы-биле ортумактан куду бооп турар. Барыын-Хемчик, Таңды болгаш Чеди-Хөл кожууннарда чурттакчы чонун кадыын быжыг-лаар база экижидер талазы-биле тодаргай сорулгалыг ажылдар кылдынып турар. Барыын-Хемчик, Таңды, Би-Хем кожууннарда назы четпээнер-биле ажылды күштелдирер, ону

демдеглеттинген. Сүт-Хөл болгаш Тес-Хем кожууннарда чедимес өг-бүлелерден сааттыг херээжен улустун план езуугаар шинчилгелер эртери-биле халас аргыжарынга көрдүнген немелде акша-хөреңгини үндүрүп турар.

Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Ие болгаш чашты камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналын тыпсыр талазы-биле комиссияның үндүрген шийтирин деткиер.

2. Кадык камгалал яамызы (Күдерез):

— тийлекчилерге конкурстун негелдезин езуугаар акша шаңналдарынга болгаш өртектиг белектер тыпсырынга акша-хөреңгини аңгылап үндүрер;

— ие болгаш чашты камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналының лауреаттарынга акша шаңналдарын болгаш дипломнарны байырлыг байдалга тыпсырын организастаар.

3. Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл, Эрзин кожууннарның болгаш Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның муниципалдыг тургузуулар чагыргаларының удурткучларының ие болгаш чашты камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналы дээш чыл санында эртип турар конкуртка 2004 чылда чурттакчы чонун киржилгезин организастаар талазы-биле чогуур хемчеглер ап чорутпаанын айтыр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазак Аппаратының Социал хөгжүмде айтырыларының

Тирилгенниң 60 чыл ою

Шылгараңгай шериг полководчузу ЛЕОНИД ГОВОРОВ

Леонид Александрович Говоров 1917 чылда Константиновскиниң артиллерия училищезин дооскаш, Томскиниң тускай шериг батареясына бичи офицер дужаалдыг шериг албаны эртирип турган. 1920 чылдан бээр Кызыл Шеригге эки тура-биле келгеш, Дээди командир курстарны, В.Фрунзе аттыг шериг академиясын, Чиңгине штабтың академиясын дооскан. Артиллерия полкунун командири, дайын бетинде Кызыл Шеригниң артиллериясының генерал-инспекторунун оралакчысы, Ф.Э. Дзержинский аттыг артиллерия академиясының начальниги турган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Барыын угланыш-

кынның, Курлавыр болгаш Барыын артиллерия фронтларның начальниги, 5-ки шеригниң командири, Ленинград фронтунун, Прибалтиканың 2-ги фронтунун командылакчысы чораан.

Дайын соонда Ленинградтың шериг округунун командылакчысы, чер кырының шериглериниң кол инспектору, ССРЭ-ниң камгалал сайыдының оралакчысы болгаш өске-даа албан-дужаалдарга ажилдап келген.

Л.А. Говоровтуң командиран шериглери Ленинград, Москва тулчушкуннарына киржи, Ленинград бүзүлүшкүнүн буза шапкан (1943 чылдың январь айда), Красносельск-Ропшинск, Выборгск, Таллинск болгаш өске-даа тулчушкуннарга киришкеш, шылгараан.

Леонид Александрович Говоров Совет Эвилелиниң Маршалы, Совет Эвилелиниң Маадыры, беш Ленин ордени, шеригниң дээди шаңналы «Тирилге» ордени болгаш өске-даа хей санниг орденер-биле шаңнаткан. Ол ышкаш даштыкы чурттарның орденериниң болгаш медальдарының эдилекчизи.

Л.А. Говоровтуң ады-биле Москвада, Ленинградта (амгы Санкт-Петербургда) кудумчуларны, шериг академиясын, теплоходту адаан.

В.ЯКОВЛЕВ.

Дузаламчы

ССРЭ-же немец-фашистг эжелекчилер оор езу-биле халдаанының дугайында медээ чугаалар Алдан-Маадыр сумузунун араттарына дораан-на тарай берген. Дайын дугайында медээни дораан дыңнай сал-ла, Алдан-Маадыр сумузундан фронтуга белек чыыр даалгаларны тус-тус арбаннарга берген. Ак-Хаязының арбан даргазы Кара-Хуна Лопсаң оглу Ондар аалдарны кезип тургаш, аалывыска кезек араттарны чыып, хуралчыгаш кылгаш, аал бүрүзүндөн белек чыырын дугуржуп сүмелешкеннер.

Авам, Көк Карамааевна, черле алыс активчи кижилер болгаштын, анаа олуруп шыдаар эвес. Ол хүнден эгелээш-ле дең кыпсып алгаш, дүн-хүн дивейн дааранып тургаш, боо адарына эпиг, башкы салааларга таарышкан, чымчак, ой хой кештери-биле он кижилер кедер эжеш-эжеш хол-хаптарын даарап берген. Бистиң кожавыста Бүрүмаа чаававыс база-ла уран-шевер, назыны шала аныяк кижилер шалыкыны сүргей хол-хаптары, чылыг уктарны даарап бергенин араттар магадаан.

Актың арбанындан Сайын Ондар, Кара-Баштыг Ооржак, Лопсаң Ондар, Дыңгылдай Ооржак, Ламасаан Ондар, Чымба Ондар, Дөңгүрак Ооржак, Шактаар Ондар, Кодан-Лама Ооржак, Даржаа Монгуштуң ажы-төлдери, Алдыы Ары-Дагга чурттап турган Чодур, Лопсаң-оол, Шүржеңей Ондарлар дээш, оон-даа өскелер белек-селек, дузаламчы чыгып бээринге идепкейлиин көргүс-

кеннер. Олар фронтуга чылыг, чолдак хөрөктээш тоннарны, хол-хаптарын, чылыг кидис уктарны, коданнарны, торлааларны, эт, ааржы, саржаг, чөкпөк-чөөгей, курут дээш, чүнү бербээн дээрил. Ак-Хаязының араттары ниитизи-биле дөрт шанак белек-селекти чыып мөөңнээш, Алдан-Маадыр сумузунун тускай комиссиязынга хүлээди бергеннер.

Ополченчилер өөредилгези

Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээри билек, Алдан-Маадыр сумузунун девискээринге ополченчилер өөөредилгези ында-мында арбаннардан чыгдыгган шериг назылыг оолдарның ортузунга органиастыг чоруп турган. 50 чыгы аныяк оолдарны Сарыглар Ыргак-оол командиран, боо боо-лаарына, чыскаалырына, марш-таарына, шимченгир, аваангыр болурунга, дайзындан, ок-чөмзөктен канчаар камгаланырын өөөренип турганнар.

Ополченчилерден Самбуу Ооржак, Удай-оол Ондар, Дыртык Монгуш, Доржу Ондар, Шалдаш Монгуш, Хуна Ондар, Чөнүкпей Ондар, Дүпчүн Ооржак, Шалдыг Донгак олар шеригжилге чурумун хажыдышкын чок өөөренип турганнар.

Ынчан ополченчилерни баштайгы тыва эмчилерниң бирээзи Доржу кадынының байдалын хынап шинчип, эмчи дузанын чедирген. Чүгле ополченчилерниң кадыын хынаары-биле Доржу эмчи кызыгаарланмай, Ак-Хаязының аалдарын бодунун шыдаар шаа-биле кезип, араттарының кадынының

байдалын шинчип, эмчи талазы-биле арга-сүмелерин кадып чораан.

Чылыгызын үзүп берген

Алдан-Маадырның араттары улуг ССРЭ-ге дузаламчы кылдыр чеди чүзүн малын харамнанмай, малдыг-ла өреге бүрүзү фронтуда дайылдажып турар эрес-дидим дайынчылар шавар халдашкыннарга мунзун дээш, кандыг-даа чоруктуг чылыг малдарын чажам дивейн үзүп берип турганнар.

Аалдар чайлагларже көжүп үнүлей бергенде, Манчүректин Ак-Адыр, Курга-Адыр, Соруг-Ажык, Сесер-Бажы болгаш өске-даа адырларына чайлаглаан араттардан чыгдыгган чылыг малды Алдан-Маадыр сумузунун даргазы Ооржак Чүлдүм баштаан тускай комиссияга хүлээткен. Ачам, авам база-ла хол куруг болбайн, Аскыр-Доруун, Чыраа-Бора безин баглап бергеннер. Сумунун активчи араттары Өктекоол Ооржак, Кунгаа Монгуш, Доортай Куулар, Чүсүкпен Ооржак, Доңгат Ондар, Чымба Монгуш болгаш өскелер-даа боттарының чыраа, саяк чылыг малын бербишаан, фронтуга дузаламчы кылдыр чылыг малдарны аалдардан бөлүп чыырынга ак сеткилдиг киришкеннер.

Ниитизи-биле араттардан чыгдыгган хей чылыг малды Ак-Кыс, Балдаң суглар Көжээге чедир сүргеш, хүлээди бергеннер.

БОРАШ ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

АВАМ ЫШКАШ УГБАМ

Бодал-сактып чоруурумга, мээң бичи чуртталгамда амыдырал оон бээр бир онзагай солун, улам хөглүг, чай чок-даа апарган ышкаш чүве. Чүнү чугаалаар дээр кижилер боор деп номчукчу мени шагда манай берген боор. Мээң бо бичи сактышкыным чүлдү-чүрээмни иштеп алгаш, та чеже чылдар иштинде кадагалаттынып келген чүве. Ынчангы хир-чам дегбээн, арыг чүрээмге чуртталгага ынакшылдың, ие сеткилдиг отчугажын кыпсып берген угбам Дарья Намзыраевна Одан-оол-биле ужуражып, кады ажилдаар, ооң хей сактышкыннарын дыңнаар ааскежи менээ онаашканын чугаалаксаан ийик мен. Ону, каш-даа чылдар эртсе, чүрээмден адырып шыдавас мен. Бир дугаар ажилдап эгелей берген хүннеримде-ле ооң чылыг, чымчак ие сеткилинге алыпкан-на болгай мен. Швергинин, чингин, чугаазының онзазын, үнүңү өткүт-тодазын, уруглары дөрт-беш киреде аныяан, чаражын. Ам-даа чугаалажып-ла орза кылдыр бодагылааш, карточкалар долдуруп кириптин. Оон эгелээш хүлүмзүрүп чоруур угбам-биле кады даштыгаа-иштигээ кады ажилдап, хостуг үелерде ооң хоюг, өткүт үнүңге, өскен-төрээп «Бай-Тайгазын» ыргаларын дыңнап чордум. Одан-оол угбай уран чүүлге онза сонургалдыг кижилер, чеже-даа чай чок, өг-бүле, хейниити ажылы ооң мурнунга турда, эш-өөрүн кичээнгейлиг дыңнаар. Кады-кожа чораан чылдарымда мээң чаа-ла хевирлеттинип, сомаланып орган шүлүктеримни ол номчааш, чаптап, хей-адымны көдүрүп-даа чораан.

Бир-ле катап Кара-Дашка угбам сугнуң бажынынга Дарья Намзыраевна чедип келди. Сесең угбамның чоок эжи-ле болгай. Олар шайлап, хөөрежи олурда, оларның чугаазына өгге кирип келген аалчы угбай улажы берди. — Дарья Намзыраевна, аал-

дарывыстан бээр барып, чаңгыс чер-чуртугларыңар-биле ужуражып көрүшкен болзуңарза көрөм. Бичи сургуулдар силерни шупту билер, силерге чоргаарланып, ынчалза-даа бодуңарны көрүсээрлер-дир ийин — деп чугаалады.

Чылыг бээрге баарын ол аазаан.

Шынап-ла, үр болбаанда фронтучу угбавыс өскен-төрээп черинге барып чораан, ужуражылгаларга ооң сактышкынындан чамдык одуругларны кысказы-биле дамчыдарын оралдажып көрөйн:

— Дайын дээрге халап, өлүмчидим, ыы-сыы, хан-чин, ооң коргунчуг, кара сагыштыг, аар уржуктарын бистер, тыва эки турачылар, дайынның кадыг-берге даржыктыг оруктарын эртип чораш, чүнү көрүп, чүге таварышаан дээр.

...Хостаан суурларывыска кирип кээривиске, хей санниг бажыңарның чүгле печкалары агара берген тургулаар. Ээн, үрелип, өрттенип-хуюкталган бажыңарның чанынга уруглуг херээженнер, кырганнар, бичи уруглар ыглажып, хлеб дилээрлер. Оларны кээргээш, хлевивисти берип-даа чордувус. Шала кезээ оңуга чыдып алгаш, хей санниг ушкулан кызыл октарны көрүп чыдар сен. Бир бажымны ковайтып кээримге, чакпыыл ок бөргүмнү дүжүр дээпкен. Ээзи чок айттар кызыл хан апарган аткаар, бурунгаар аай-баш чок халчып турарын кижилер көргөш, муңгараар. Бир катап минага танк часты бергенин көргөн мен. Танкының люгундан (кырында үнер-кирер үдү) танкистиң чүгле пилотка бөргү черже эстеп кээп дүштү. Дайынчы байдалга чораш, черле чаңгыс черге турбас боор чүве. Бир суурдан бир суурже, чамдыкта бир ай чыгам малгаш-баларлыг черлер-биле айт кырындан дүшлейн чуртуп чоруур бис. Чамдыкта чаңгыс аай орукка

чалгаарай-даа бээр бис, ынчан эш-өөрүмнүң хей-адың көдүрүп, «Калбак делгем хемим эстеп-бадып чыдар...» дээш ырлай бээримге, эштерим улажы бээр-даа турдулар.

Бистиң үевиште сургуулдар өскелерни үжүк-бижикке өөөрөдип, чайлаг школалары деп адаар бирик өөөредилгезинге улуг кижилер-биле бир дөмей хувискаалчылар апарган халдып турганнар. Дарья Намзыраевна ол чылдарда авазы чок апарган соонда өскүс дуңмаларын шуптузун бут кырынга тургускан. Ол чылдарда школа тараан соонда, Барыын-Хемчик кожуунга (ол чоок-кавының шериг сургуулунга аныяк оолдарны белеткеп турган) ополчен шериниң столоваязынга ажилдап турганым ол. Кара чажымдан кадыг-бергеге торулбас, шыдамыккай өскен чоруум дайынның аар-берге оруктарын шыдажып эртеринге дузалаан — деп, ол сактып чугаалаар чораан.

Ада-ием чурту Бай-Тайганың Шивилиг, Эзим, Мугур-Тал деп шимээ-дааштыг даг хемнериниң агыл кирип чыдары каас-чараш бойдус чурумалдыг, Саян сыннарының хову-шөлдери кежилдир ынаар-ла талыйып чоруй барган торгу-маңчык кадып каан дег, эстелчиннээр чиргилчиннерлиг, түмөн чилеме куштарның чурту. Ырак-узак черлер чораш, төрөөн аалымга чеже катап четпедим дээр. Барганым санымда-ла сагыш-сеткилди саргыдып кээр, ада-ие өгбелеримниң чурттап чораан чурту, мал-маганының өдөксиг чаагай чыды, ырак тейлер баштарыңче маңап-маңап, дажыг хемнерниң дааш-шимээнин мага хандып таалап дыңнап ап чордум — деп чугаалап ортулаар кижилер.

Кажан Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бээрге, Дарья Намзыраевна кады төрөөн дуңмазы Хертек Агбаан, даайы Хертек Адыгбай фронтуче эки тура-биле

Кыргыз Сынаа биле Куулар Дарья.

айттаныпканнар. Дарья Намзыраевна ол-ла взводка санинструкторлап оттуг дайынче кирген.

Дарья Намзыраевна дайындан эеп келгеш, өске-даа эки тура эш-өөрү-биле бир дөмей төрөөн Тывазының хөгжүлдези дээш тайбың ишче шымып кирип, бодунун үезинде Москвага дээди сургуул дооскан Даир Одан-оол-биле өг-бүле туткаш, аас-кежиктиг 8 уругнуң төлөпиг иези чораан. Ажы-төлүңге ынак, бүгү-ле амыр-дыжын оларны азыраар дээш, амырдыралдың кандыг-даа адырларына ажилдап чораш, ак сеткилди-биле эш-өөрүнүн, чонунун күзөңчиг хүндүткелин чедип ап чораан. Тыва черге совет партияның көсүк ажилдакчысы чораан Даир Одан-оол Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Тес-Хемге совет-партия органныңа удуртур ажилдарга үзүк чокка ажилдап чораан. Дарья Намзыраевна чуртталгазының сөөлүгү чылдарында В.И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кадр килдинге ажилдап чораан. Эрес-дидимнерниң бирээзи чораан гвардейжи угбавыс 1973 чылда дерзин өлүрүкчүлерниң холундан барганы хомуданчыг.

Кызыл-Мажалыктың партия библиотеказына үш чыл ажилдап чораш, кады ажилдап турган угбам Дарья Намзыраевнага авам-

га дег чоок апарган мен. Бир хүн аңаа:

— Удавас моон чоруур бодал тур мен, эжим Эрес-кыс база өөөренип чоруй барган. Кызылга барып, бир бичи-даа болза, мергежилге өөөренип алыр чор бе деп бодал тур мен — деп, сеткилим чугааладым.

— База чөп, сарыым. Ындыг-даа болза чуртталга нарын, аваң шаңнаан аас-кежиин хумагалап, аажы-чаңыңны эки кижилерге шүгдүнүп, оларның ажил-херезин өөөренип, чунуп ап чор. Чоп кончуг далажырың ол, ойт! — дээш, хойнундан акша уштуп санааш, — Бо-даа болза ап ал, чүрээмден сунуп тур мен — дээш, мени чыттап кагды.

Хей чылдар эрткен соонда мен база ол арнындан хүлүмзүрүг ыравас, биче сеткилдиг Дарья Намзыраевна ышкаш, хей ажы-төлдүн авазы, кырган-авазы, оларның салым-хуузу дээш үргүлчү-ле сагыш аараан чоруур ие апардым. Ынчангы сеңээ көргүзүп, кады номчуп чораан шүлүктерим час боорга, диги-диги-биле ужуп чангылап кээр куштарывыс дугайында төнмөс-батпас ырлар бооп хуулгаш, ховуларның чүзүн-бүрүн үнер алышкан тааланчыг аягаларыңа холужуп алган, аягарың аялгазы бооп дыңналып чор...

Зоя НАМЗЫРАЙ.

Бистиң деткикчивис

ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ЧАДАЗЫНДА

Кызыл хоорайның кедээзинде чазагылык орук кыдында «Беш сылдыс» садыг бажының чанында долгандыр демир херим-биле кажаалап каан садыг шөлүн номчукчулар чугаажок эскерген.

Чоокку эрткен чылдарда ук садыг шөлү барык ээн чыдар, каш-ла хуу саарлыкчылар бараан-нарын делгеп алган турар, садып алыкчылар-даа аңаа келбес турган. Бо хүннерде ук делгем садыг шөлүнүн барык улуг кезин ээлиг:

ооң оралакчызы Шолбан Куш-каш-оолович Саая болду. Ажыл-агының кол сорулгазын, тургузуун биске тайылбырлап, байдалы-биле таныштырарын олардан диледивис. Директор Радий Степанович ук органи-

згелээн. «Бистиң кол-ла сорул-гавыс – саарлыкчыларга болгаш садып алыкчыларга эптиг, таарым-чалыг байдалды тургузары. Маңаа бүгү-ле чүүлдер оларның күзе-линге тааржыр болур ужурлуг. Ынчангаш ниити чемненир столо-ваяны-даа, арыгланыр черлерни-даа ажыткан бис. Садыглаар шөл дээш саарлыкчылардан эмин эрттир аар хөлөзи-даа негевейн турар бис» — деп, директорнун оралакчызы Шолбан Куш-каш-оолович чугаалады. Шак ынчаар ук «Мажалык» КХН-ниң садыг шөлүнүн администрациязының болгаш саарлыкчыларның аразында бот-боттарын билчир, деткижер чоруктуң тургустунга-нының түннелинде ында доктаа-мал ажылдап турар саарлыкчылар хөй апарган.

Ук садыг шөлүнүн кол бух-галтери Татьяна Көк-ооловна Оюннун биске дыңнатканы-биле алырга, садыг шөлүнде 50 хире саарлыкчы доктаамал ажылдап турар. Үзүктелип ажылдап турар саарлыкчылар 20 шаа кижиге бар. 27 киоск шупту ээлерлиг. Саар-лыкчы кижиге садыглаар шөл дээш хүнде чүгле 30 рубль төлеп каар. Ындыг чиик төлевер саарлык-чыларга акша-хөрөңгиге ажылдап аарынга улуг деткимчелиг бооп турар. Ниити улуг садыг шөлүнде хостуг черлер ам-даа эңмежок, оларны база чоорту чаа саар-лыкчылар ээлептер дээрзин ында дүргени-биле сайзырап турар рынок хамаарылгазы чугаалап турар. Дүрген кээп ээлеп албас болза, садыглаар шөл артпайн баар. Ынчан саарлыкчы бүрүзүнге оларның садыглаар шөлү шуут быжыглаттына бээр.

Улуг садыг шөлүн кежээ, ажыл шагы төнерге аштап турар ажылчыннар база бар. Дүне шыңгызы-биле кадарып хонар таңныылдар база бар. Олардан Буян Ооржак, Аржаан Ооржак эң эки ажылдап турар дээрзин кол бухгалтер биске дыңнатты.

Конторадан үнүп келгеш, рыноктуң боду-биле таныжып эгеле-дивис. Тус-тус садыг точкалар-ында делгеп каан барааннар-ла хөй. Оларның аразы-биле хөй садып алыкчылар кылаштажып, ол-бо барааннарны тудуп көрүп, шилип турлар. Барааннарның хөй кезин – янзы-бүрү марка машиналарга артык кезектер. Чүгле садыг шөлүнүн өске кыдында идик-хеп садып турар саар-лыкчылар бар болду. Даштында

«Мажалык» КХН-ниң директору Радий Степанович Монгуш (оң талазында) биле ооң оралакчызы Шолбан Куш-каш-оолович Саая.

улуг-бичин саарлыкчылар янзы-бүрү барааннарын карак шока-раңнаар кылдыр делгеп алган. Садып алыкчылар дыка хөй кээп турар: улуг-биче машиналар үзүлбес болду.

Ында чаа байдал-биле таны-жар дээш аңаа чеде бердивис. Кажаалап каан, делгем садыг шөлүнүн кыдыын дургаар чыскаай тургускулап каан киоскилер чанынга келдивис. Кезек девис-кээрде делгеп каан барааннар-ла хөй. Хөй кезин-ле янзы-бүрү марка машиналарга артык кезектер. Ук садыг шөлүнүн удуртуп-баштаар черин ында турганнардан айтыр-дывыс. Киоскилер кыдында дээрзин айтып бердилер. Аңаа чеде бээривиске, «Мажалык» КХН-ниң администрациязы деп бижиктиг бичежек бажың тур. Ынаар кире бээривиске, бухгал-тер-ле боор, бир кижиге, ийи аныяк эр олур.

Оларның бирээзи «Мажалык» кызыгаарлаттыг харысал-галыг ниитилелдиң директору Радий Степанович Монгуш биле

зацияның кол-ла кылыр ажылы – ында кээп турар саарлыкчыларны садыглаар участоктар-биле хан-дырары, садыг шөлүн үениң, садыг-саарылга дугайында хоой-луларның негелделеринге, санитар дүрүмнерге дүүштүр тудары дээр-зин биске тайылбырлады. Бо аныяк удуртукчулар маңаа кээп ажылдап эгелеп турда, ол 10 муң дөрбелчин метр улуг садыг шөлү көңүс куруг турган. Саарлык-чыларны, садып алыкчыларны бээр эвилелдээр дээш олар эвээш эвес ажылды кылып чоруткан. Бир дугаарында олар садыг шөлүн чаартып, хевир кириер дээш, эвээш эвес күштү үндүрген. Эки шөл бар-даа болза, садыгчы болгаш садып алыкчы чок шөлдү кандыг рынок, садыг шөлү дээр боор. Ынчангаш олар Кызыл хоорайның ол-бо кыдыгыларынга, садыглар чоогунга бараан делгеп садып турган саарлыкчылар-биле таныжып, чоорту «Мажалык» КХН-ниң садыг шөлүнче чалап, оларга садыг-саарылга чорударынга эптиг байдалдарны тургузуп

Кол бухгалтер Т.К. Оюн дузалакчызы Юля-биле.

«Форсаж» деп киоскинниң садыгчызы.

«Форсаж» деп бижиктиг киоскиге кирип келдивис. Ында садыгчы тур. Киоскинниң эргелекчизи ооң өөнүн ээзи Евгений Григорьевич Баазаң дээрзин ол тайылбырлады. Бараан-сараан садып кээп турар кижилер хөй, саарылганың эки чоруп турарын садыгчы дың-натты.

Черле ынчаш ниитизи-биле «Мажалык» КХН-ниң садыг шөлүнде байдал аажок эки, кидин-не сайзырап хөгжүүр тепкижинде бажып алган турар деп чүвени билдивис. Ук садыг шөлүнүн

келир үези кедилиг дээрзин ында байдал боду-ла чугаалап тур. Кызыл хоорайга чаа бажыңнар туттунуп, улгадып делгемчээп тудум, ук девискээр сөөлүнде барып төп, хайым чер апаарын кызылчыларның чугаалажып турары анаа эвес. Ынчангаш «Мажалык» КХН-ниң аныяк удур-тукчуларынга улуг-улуг чедиш-киннерни күзеп каалыңар.

Борис ОНДАР.
Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

"ЫНАКШЫЛДЫҢ ҮШ ХҮНҮ"

Апрель 17-де В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрыга чаа шииң баштайгы көргүзүү болган. Ол дээрге сурагылы совет чогаалчы Василь Быковтуң "Альпының балладазы" деп тоожузуңа үндөзүлөп тургускан "Ынакшылдың үш хүнү" деп шии-дир. Ону Россияның алдарлыг болгаш Тываның Улустуң артизи, театрың кол режиссеру Алексей Ооржак тургускан. Чогаалдың сөзүглелиниң очулгазын база режиссер боду кылган. "Ынакшылдың үш хүнү" деп чаа ажылын чогаадыкчы коллектив Ада-чурттуң Улуг дайыныңга Тиелелгениң 60 чылыңга тураскаадып турар.

—Тыва Республиканың Чазааның болгаш ТР-ниң Култура болгаш национал политика яамызының чагыын езугаар тургускан бистиң ажылывысты сонуурган чедип келген көрүкчүлеривиске өөрүп четтиргенивисти илеретпишаан, шииңи көөрүнче силер бүгүдени чалап тур бис — деп, Алексей Кара-

оолович шии эгелээр мурнунда көрүкчүлерни чалады.

Тыва Республиканың Култура болгаш национал политика яамызының оралакчы сайыды Виктор Чигжит театрың коллективинге премьер-биле байыр чедирип чүве чугаалааш, 2005 чылда театрың мурнунда турар сорулгаларын тайылбырлаан. В.Көк-оол

аттыг театрың россияжи болгаш делегей чергелиг көрүлдө, фестивальдарже удаа-дараа чалап турар апарган, ол чүңү көргүзүп турарыл дээрге, бистиң театрың ады алгаанын, арга-дуржулгазы, артистерниң оюнуңуң, мергежилиниң шынарының бедээнин бадыткап турар-дыр дээрзин демдеглээш, чогаадыкчы коллективке моон соңгаар-даа улуг-улуг чедишкенин керни күзөөн.

Чаа шииңи көрүкчүлер улуг сонуургал-биле хүлээп алган. Ону көжеге ажиттынары билек, шии эгелээри билек диңмителген адыш часкаашкынары херечилеп турар. Театрың ат-сурагылы чурукчузу—ТР-ниң алдарлыг чурукчузу Валерий Шульга шииңиң дерилде-каасталгазын тывыңгыр кылган: тенниг демирлер-биле кызыгаарлаан концлагерьниң херим-кажаалары, кинода дег, сценага шынны-биле көстүп келир. Оон аңгыда хөгжүм каасталгазы аажок дээштиг болганын демдеглевес аргажок. Истекчи, таңныыл ыттарның каржы-дошкун ээргизи, автомат, пулеметтуң бүлгүрткен огуңуң шимээн-даажы куйга-башты адыңадып келир коргунчуг.

Бо шииде аныяк артистер — Санкт-Петербургуң театр академиязының доозукчулары

Айдың Бады-Сагаан (Иван), Шеңне Шоюң (Джулия) кол рольдарны ойнап күүсеткен. Боттарыңа онаашкан баштайгы улуг шылгалданы — тыва көрүкчүлерниң шийткелин олар төлөптии-биле эрткен деп болур. Бот-боттарын, дыл-домаан эки билишпес беларусь оол биле итали чалыы кыстың үш-ле хүн дургузунда сагыш-

кежиктиң шактарын оларга шаңнаар. Ынакшыл оларга күштү берип, Альпы дагларының бедик артыңче үндүрүп келир. Ынчалза-даа ыт-куштуг немец-фашистер оларны истеп-сүрүп келир. "Чаңгыс хүн болза!" деп Иван кайгамчык хараадал-биле алгырар. Ооң ол алгызы чаш ынакшылыңга, чалыы назыныңга, амыдыралга ынакшылыңга аныяктарның ханы хомудалыдыр.

Шииңиң база бир кол маадырлары — угааны солуудап калган немец (Олег Сат) биле австрий арга даамалы (Эзир-оол Монгуш). Оларны ойнап турар артистер база психологтуг, нарын омур-хевирлерни тургузуп шыдаар, профессионал артистер-дир

сеткилин сөс чокка билчир, бот-бодунга ынак, аас-кежиктиг кижилер алаарын аныяктар бүзүренчиг кылдыр ойнаан. Үе коргунчуг, халаптыг дайын чоруп, немец-фашист эжелекчилерниң концлагерьлериниң хилиңчектиг дүрүмү амыдыралды чагырып турза-даа, чалыы назын, ынакшыл, чуртталгаже чүткүл Иван биле Джулияга даяңгыш болуп, аас-

дээрзин бадыткаан. Ынак артистеривиске, хүндүлүг режиссерувуска сеткилдерни хөлзедип кээр чаа, чараш ажылы дээш өөрүшкүвүстү илередип, байыр чедирбишаан, моон соңгаар-даа чайыналчак чедишкениң болурун күзеп каалыңар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

АЧЫ-ДУЗААЗЫ УЛУГ

Кожуун девискээринге почта харылзаазының ачы-дузазын улам калбартыр сорулга-биле ооң 19 кижиден тургустунган коллективи багай эвес ажилдап турар.

2004 чылдың түннелдери-биле почта төлевириңиң демдектери — чагаа хавын, маркалар, открыткалары 43401 рубльге чорутканындан 1900 рубль орулганы кирип алган. Посылка, бандерольдар чорударыңа хереглээр хап-сава, хааржак аймаан 4873 рубльге, солун, журналдарны 26908 рубльге, чоннуң хереглел барааннарын 1596 рубльге, кыварчаар материалдарны, автомашинаның артык кезектерин 2432 муң рубльге садып-саарган. "Kodak" фирманың барааннарын болгаш ачы-дузазын 344 муң рубльге, лотерея билеттерин 180 муң рубльге садып тараткан.

Почта харылзаазы солуннар чагыдылгазын эрткен чылын багай эвес организаастаанын демдеглээр чугула. "Шын" солунну бирги чартык чылда 726 кезекти чагыдып, кожууннар аразыңга мөөрейге тиелекчи болуп, 1000 рубльдиң шаңналын алган турган. 2005 чылдың апрель 1-де сан-түң-биле алырга, кожуун ниитизи-биле 681

кезек "Шын" солунну чагыткан азы эрткен чылдың ол үезинден 45 кезек эвээш бооп турар. Сумулар аайы-биле алырга, "Шын" солунну мынчаар чагыткан:

- Бай-Даг — 98 кезек.
- Мөрөн — 65.
- Нарын — 248.
- Булуң-Бажы — 50.
- Эрзин — 220 кезек.

Кожуун төвү Эрзин суурда 770 өреге бар. Ында шупту албан

Эрзин кожууннуң почтазында

организация черлери база бар болгай. Чагыдылга дээш удуртукчу бүрүзү тускай ажилды чорудар болза, "Шын" солунну оон-даа хөйну чагыдып ап номчурунуң аргалары бар. Кожуун, суму чагыргалары бо талазы-биле хемчеглерни дарый алыр боор деп идегел бар.

Почта харылзаазының начальниги И.С.Дажынмай суурларда почта салбырларының саң-хөө байдалын экижидер талазы-биле ажилды багай эвес организаастап

келгениниң түңнелинде, ол салбырларны кызырар дугайында айтырыг бо хүннерде ында тургустунмай турар. Почта салбырларының бажыңнарын септээр, чаагайжыдар талазы-биле эрткен юбилейлиг чылда хөй чүүлдер кылдыңган. Почта ажилдакчыларындан Нарында Марина Комбу, Мөрөнде Чараштаа Дадарыкпай, аныяк оператор Оляна Лопчатмаа, кладовщик Айсуу Куулар болгаш өскелер-даа эки түннелдерни чедип ап турар.

Бо чылын кожуунда почта харылзаазы чонга ачы-дуза чедирилгезин улам калбартып тургаш, сумулар төптөринде почта салбырларының ажылыңче кол кичээңгейни угландыраарын планнап турар.

Кожуун чагыргазы почта дамчыштыр уруглар пособиезин, чонга ачы-дуза чедирилгезиниң яңы-бүрү хевирлеринге чигелделерни төлээрин шийтпирлеп, албан чериниң саң-хөө байдалын экижидип тургаш, суурларда почта салбырларын арттырып алырыңга деткимчени көргүскен.

Римма ЧАВЫНЧАК.

АЗАҢ, АЧАҢ, юбилейиңер-биле!

Бистиң ачавыс Юрий Монгушевич, ававыс Светлана Тюлюшевна Бызытпаалар төрүттүнгенинден бээр 60, 55 харлаанын база кады чурттаанындан бээр 35 чыл болганын бо хүннерде демдегелеп эрттирип турарлар.

Ачавыс күш-ажылдың хоочуну, хөй чылдар дургузунда партия, комсомол, совет, профэвилел органныңа удуртукчу ажилдарга ажилдап келген. "Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг аттын, хөй санныг хүндүлел бижиктерниң эдилекчизи. Сөөлгү чылдарда Сүт-Хөл кожууннуң Төлээлекчилер хуралының даргазыңга, амгы үеде Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты, палатаның тус чер бот-башкарылга талазы-биле комитетиниң даргазы.

Ававыс база күш-ажылдың хоочуну. 37 чылдар дургузунда улус өөредилгезиниң шугумунда үзүктел чок ажилдап чоруур. Амгы үеде Алдан-Маадыр ортумак школазында социал педагог. Комсомол Төп Комитетиниң "Вожатый-инструктор", "Вожатый-методист" аттарының, хөй хүндүлүг бижиктерниң эдилекчизи.

Сагыш човангыр, биче сеткилдиг, ажы-төлүнүң, уйнуктарының чөлөңгичи болуп чурттап чоруур бистиң хүндүткелдиг, эңерелдиг эргим кижилеривис—Ачавыска, Ававыска төрүттүнген хүннерин таварыштыр өөрүшкүнү, кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, узун назыны, ажил-ижинге улуг-улуг чедишкениң күзедивис.

Алдан харлаан Ачавыска, Бежен бештээн Ававыска Чараш чечек тудушпушаан, Чаактарын ошкадывыс. Ажы-төлүңер келир өйүн көрүп, таалап, Аравыска ам-даа хөй чыл чурттанар! деп ЙӨРЭЭДИВИС. Ажы-төлү, уйнуктары.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс Данил Иргитович ШОЖАЛДЫ сөөлгү орукче үдежиринге, бистиң кажыыдалывысты үлежип, моральдыг база материалдыг дузаны көргүскен чонувуска — Ак-Довурактың "РЭС-2", Барыын-Хемчик кожууннуң төп эмнелге коллективинге, чаңгыс-классчыларывыска, эш-өөрүвүске, кудаларывыска, дөргүл-төрелдеривиске улуу-биле четтиргенивисти илереттивис.

Өөнүң ишти, уруу, оглуу.

САДЫВЫСЧЕ чалап тур бис

Дараазында чүүлдерни садып турар бис: чигир — 865 рубль, бирги сорттуң далганы — 330 рубль, чарба — 40 рубль, крупалар: борбак рис — 16 рубль 50, рис — 15 рубль, соктаан чиңге-тараа — 8 рубль, гречка — 15 рубль, перловка, сүт, сула, геркулес, алтай макароннар, растительное масло, сливочное масло, тушенка, кондитер кылыглары дээр ышкаш өске-даа барааннар бистиң садывыста бар. Садып алыкчыларны манап тур бис.

БИСТИҢ АДРЕЗИВИС:

Кызыл хоорай, Загородный переулок, 19а, "Эхнатон" бааза, №3 склад (Хүрээ чоогунда), тел: 5-38-40.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Жираж 9500. Чагыг 42.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б О А О Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаақы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязыңга парлалга (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодаалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.